

TAXANDRIA

 PERIODIEKE UITGAAF
NIEUWE REEKS, IV, 1932 - Nr 1

Gedenkschriften
van den Koninklij-
ken Geschied- en
Oudheidkundigen
Kring van de
Antwerpsche
K E M P E N.

Drukkerij G. CROLS-VERWILT, Turnhout

TAXANDRIA

TAXANDRIA

PERIODIEKE UITGAAF
NIEUWE REEKS. IV, 1932 - Nr. 1

**Gedenkschriften
van den Koninklij-
ken Geschied- en
Oudheidkundigen
Kring van de
Antwerpsche
K E M P E N.**

Drukkerij G. CROLS-VERWILT, Turnhout

TAXANDRIA

Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring. TURNHOUT

BESTUUR.

Voorzitter van den Beheerraad : A. Van Hoeck, volksvertegenwoordiger, schepen der stad Turnhout.

Voorzitter van den Kring : Kanunnik J.-E. Jansen, O. Prœm, stadsarchivaris van Turnhout, pastoor te Lovenjoul.

Ondervoorzitter : K. van Nyen, grondeigenaar, oud lid der Antwerpsche Deputatie, Beersse.

Secretaris : J. Stefens, griffier aan de Rechtbank van 1ste aanleg te Turnhout. Statiestraat 70.

Schatbewaarder : J. Diercxens, grondeigenaar, Turnhout. Leopoldstraat 18.

Conservator van het Museum en Bibliothecaris : Kanunnik J.-E. Jansen, O. Prœm.

Bijgevoegd Conservator en Bibliothecaris : J. Diercxens en J. Stefens.

Leden : P. Van den Hove d'Ertsenrijck, voorzitter der Rechtbank van 1ste aanleg, Turnhout.

L. Boone, advocaat, Turnhout.

L. Le Beau, Bestuurder der Middelbare Jongensschool Turnhout.

J. Taeymans, provinciaal bouwmeester, Turnhout.

Afgevaardigden der Gemeenten :

Arendonck : L. Coveliers, pastoor.

Gheel : A. de Clippel, nijveraar.

Herenthals : K. J. A. Witvrouwen, bestuurder der Zusters-Franciscanessen.

Herenthout : Baron van Reynegom de Buzet.

Hoogstraten : J. Lauwerijs, leeraar, Klein Seminarie.

Meerhout : L. Grietens, Schoolhoofd.

Moll : G. Jansen, senator, eere-vrederechter.
Oostmalle : M. T. De Molder, pastoor.
Postel : kanunnik J. Nieuwenhuyzen, O. Prœm., bibliothecaris der abdij.
Santhoven : H. de Meester, burgemeester.
Tongerloo : kanunnik A. Erens, O. Prœm., archivaris der abdij.
Westerloo : E. Poot, vrederechter.

Leden :

Adriaensens L., Kan. Norbertijn Averbode.
Bauwens J., prelaat Norbertijn Leffe.
Boenders L., onderwijzer Turnhout.
Boogaerts H., pastoor Poppel.
Boone L., advokaat Turnhout
Boone Alb., rechter Turnhout
Bouwgids (De) Antwerpen.
Bruyneel J., schepene Santhoven.
Caron A., prokureur des Konings Turnhout.
Ceelen V. (D^{er}) professor Ranst
Celis G., onderpastoor Gent.
Ceyssens (Pater Lucianus) minderbroeder Turnhout.
Claes P., Conservator van Muzea Antwerpen.
Claes A., leeraar, Turnhout.
Daems Nap., beeldhouwer Turnhout.
De Borrekens E., (Baron) Vorrseleer.
De Breyne M., particuliere Beersse.
De Broqueville K., (graaf). staatsminister Brussel.
De Ceuster J., gepensionneerd schoolhoofd Casterlé.
De Clercq A., advokaat Moll.
de Clippel A., handelaar Gheel.
De Groux R., kunstschilder Turnhout
De Jongh, schoolhoofd Poppel.
Delaet Al., pastoor Caggevinne.
de Lalaing (graaf) Brussel.
de l'Escaille G., grondeigenaar Turnhout.
De Meester H., burgemeester Santhoven.
de Merode Westerloo (prins) burgemeester Westerloo.
De Molder T., pastoor Oostmalle.

- De Necker A., vrederechter Santhoven.
de Renesse (graaf) Oostmalle.
De Somer A., advokaat Turnhout.
de Trannoy (baron) burgemeester Tongerloo.
Dierckx P., regent Turnhout.
Dierckx L., eere-notaris Turnhout.
Dierckx L., arrondissementskommissaris Antwerpen.
Dierckxsens A., schoolhoofd Turnhout.
Dierexsens J., grondeigenaar Turnhout.
Dierexsens Jules (Mevrouw) Turnhout.
du Four F. (baron) senator en burgemeester Turnhout.
Dursin L., Antwerpen.
Dumont A., rustend pastoor Turnhout.
Eggers L., schoolhoofd Lichtaert.
Engels F., Antwerpen.
Erens A., Kan. Norbertijn Tongerloo.
Gemeente Bestuur Beersse.
Gemeente Bestuur Oolen.
Gemeente Bestuur Turnhout.
Gemeente Bestuur Weelde.
Goemans H., vrederechter Turnhout.
Grietens L., schoolhoofd Meerhout.
Helsen E., advokaat Moll.
Heylen J. D. (Z. Em. Mgr) bisschop Namen.
Hoofdbibliothecaris der Stadsbibliotheek Antwerpen.
Hoofdbibliothecaris der Koninklijke Musea van Kunst en
Geschiedenis Brussel.
Huybrechts G., substituut-prokureur des Konings Turnhout
Jansen D., burgemeester Lichtaert.
Jansen G., Senator en Eere Vrederechter Moll.
Jansen J. E., Kan., stadsarchivaris Turnhout.
Jansen L., advokaat Turnhout.
Kollegie St. Jozef., Turnhout.
Kruyfhoofd J., advokaat Turnhout.
Laenen Kan., archivaris bisdom, Mechelen.
Laurysen C., Eere hypotheekbewaarder, Borgerhout.
Laurysen, professor seminarie Hoogstraeten.
Le Beau L., Bestuurder der Middelbare School Turnhout.
Lenaerts P., schepene Turnhout.

Lenaerts J. Kan., Norbertijn, Leffe.
Leurs Constant D^{er}, Hoogleeraar Antwerpen.
Leysen Alois, Stadssecretaris Turnhout.
Leysen J., onderwijzer Vorsselaer.
Marsboom Jan, stadshoofdclerk Turnhout.
Mathé J., advokaat Turnhout.
Mertens K., schoolhoofd Santhoven.
Mesmaekers J., nijveraer Turnhout.
Mesmaekers R., nijveraer Turnhout.
Middelbare Jongensschool Turnhout.
Misonne J., Kunstschilder Turnhout.
Neve L., eere notaris Gent.
Nickmans, Antwerpen.
Nieuwenhuyzen J., Kan., Norbertijn Postel-Mol.
Noppen, rector Klooster H. Graf Turnhout.
Nuyts H., onderpastoor Moll.
Nuyts J., onderpastoor Turnhout.
Pals J., regentonderwijzer Vorst (Kempen).
Philippen L., archivaris Godshuizen Antwerpen.
Poot H. vrederechter Westerloo.
Raedts A., advokaat Turnhout.
Raeymaekers A., pastoor Deken Turnhout.
Regemeurtel Pl., onderwijzer Turnhout.
Roelants J., griffier Santhoven.
Rombouts J., gemeente secretaris Santhoven.
Rombouts J., volksvertegenwoordiger en Burgemeester
Herenthals.
Rommens P., geneesheer Meersel-dreef.
Rommens A., advokaat Meersel-dreef.
Schuermans R., advokaat Turnhout.
Simons J., Koster Santhoven.
Sint Victor's gesticht Turnhout.
Smolderen Ed., schepene en advokaat Turnhout.
Somers W., drukkerijbestuurder Turnhout.
Stefens Al., (Dter) professor Oude God.
Stefens J., griffier Turnhout.
Sterkens J., gemeentesecretaris Rijckevorsel.
Sterkens R., (Dter) professor Antwerpen.
Stroobant L., gepensioneerd Bestuurder Beersse.

- Strymans A., beeldhouwer Antwerpen.
Taeymans J., provinciaal bouwmeester Turnhout.
Truyens J., stadsbediende Turnhout.
Teuns A., onderwijzer Beersse.
Van den Broeck L., advokaat Antwerpen.
Van den Hove d'Ertsenrijk P., voorzitter der rechtbank
Turnhout.
Van der Loock P., onderwijzeres Turnhout.
Van Doninck J., geneesheer Gheel.
Van Dooren J., geneesheer Turnhout.
Van Genechten H., advokaat Gheel.
Van Hal A., advokaat Turnhout.
Van Hal C., advokaat Turnhout.
Van Hoeck A., volksvertegenwoordiger en schepen Turn-
hout.
Van Hoof A., notaris Gheel.
Van Mierlo J., senator en nijveraar Turnhout.
Van Nijen K., grondeigenaar Beersse.
Van Nylen, pastoor gasthuis Gheel.
Van Olmen, Bestuurder landbouwschool Berlaer.
Van Ravestijn L., stadsbouwmeester Turnhout.
Van Reyngom de Buzet (baron) burgemeester Herenthout
Van Roey, (Z. Em. Mgr.) Kardinaal Aartsbisschop Meche-
len.
Van Roey Ed., rentenier Rijckevorsel.
Van Winckel J., schepene Santhoven.
Verachtert J., burgemeester Gheel.
Verschueren K., apotheker Turnhout.
Verrees J. P., Bestuurder der Teekenacademie Turnhout.
Versteylen A., (Kan.) Norbertijn Park-Leuven.
Versteylen A., advokaat Turnhout.
Versteylen B., nijveraar Turnhout.
Versteylen H., advokaat Turnhout.
Witvrouwen, Kloosterbestuurder Herenthals.
Zuster Maria Cecile, Klooster H. Graf Turnhout.
-
-

De Congregatie der Geestelijke Dochters van den Derden Regel Sancti Francisci te Turnhout.

Op dit Vierde Geschied- en Oudheidkundig Congres der Kempen (1), dat handelt over het Gildeleven in breeden zin, kan een woordje over een Turnhoutsche Derde-Orde-vergadering niet misplaatst zijn.

De Derde Orde pretendeert niet enkel aan de spits van alle geestelijke broederschappen te staan, zij wil doorgaan als een kloosterorde, die door eigen regel en eigen bestuur aan haar leden een bepaalde levenswijze voorschrijft.

Het onderzoek van haar kerkwettelijk standpunt laten we aan de juristen. Het is echter een feit — onze lezing zal dit doen uitschijnen — dat ze praktisch haar eigen stempel zoowel op het uiterlijk als het innerlijk leven van haar leden drukte. Derhalve zal ons onderwerp niet vallen buiten het programma van dit Congres. Des te meer, daar het niet reeds bij andere gelegenheden uitgeput werd. Aan speciale Derde-Orde Congressen heeft het niet ontbroken, doch geen ervan hield zich op historisch terrein. De geschiedenis der wereldlijke Derde Orde bleef onaangeroerd niet alleen voor Turnhout ; zoover we weten (2), werd er

---

(1) Deze lezing werd gehouden op het Vierde Geschied- en Oudheidkundig Congres der Kempen, Esschen 29 Oogst-1 Sept. 1931.

(2) Naast enkele uitgegeven documenten, kennen we slechts als historisch overzicht het artikel van P. Hildebrand, o. m. cap., *De Belgische Kapucijnen en de Wereldlijke Derde Orde (XVII-XVIII eeuw)* in *Franciscana (=NF)*, Iseghem, 1921. bl. 161-172. Het werk van P. Fredegandus van Antwerpen, o. m. cap., *Zeven Eeuwen Geschiedenis der Franciscaansche Derde Orde (1221-1921)*, Gent, 1926 is te algemeen opgevat om veel bijzonderheden nopens de Nederlandsche Derde Orde te behelzen.

voor de Kempen, en zelfs voor de Nederlanden tot nogtoe weinig gepresteerd.

Deze lezing wil op de eerste plaats een steentje bijdragen tot die geschiedenis der Derde Orde. We vertrouwen nochtans dat het aan de minnaars der Kempen, die haar gildeleven bestudeeren, ook zonder zich bijzonder te interessceeren aan Franciscanologie, niet onaangenaam zal zijn een woordje te vernemen over een broederschap van Derde Ordelingen, die vroeger leefden in de Kempen en nu uitgediend hebben : de Geestelijke Dochters van den Derden Regel Sancti Francisci.

De bronnen, die ons voornamelijk konden inlichten over de Geestelijke Dochters van den Derden Regel te Turnhout, zoals inkleedings- en professieregisters, regel-, ceremonie- en statutenboeken, hebben het gemeen lot van het kloosterarchief der voormalige Minderbroeders te Turnhout ondergaan, d. w. z. zij zijn vernietigd of verloren sinds de Fransche Revolutie. Slechts het verslag over de tijdelijke bezittingen in antwoord op het keizerlijk decreet van 20 Januari 1787 bleef bewaard. (1) Enkele niet onbelangrijke gegevens zijn nog te vinden in de vonnis-, resolutie- en goedenisboeken van het archief der stad Turnhout. (2) Ook de Notaris-protocollen van het zelfde archief bevatten nuttige aanwijzingen. Dit materiaal ware nochtans ontoereikend voor een historische schets, indien zijn tekort niet kon aangevuld worden met de documenten van andere Derde-Ordevergaderingen, staande onder een zelfde hoofdbestuur, nl. de Nederduitsche Provincie der Minderbroeders. Het moet nochtans gezegd worden dat de stukken die we ter hulp roepen geen klare toestanden weergeven en tot hiertoe aan

---

(1) Staatsarchief Antwerpen. kerkelijk fonds, n. 634.

(2) (= AST.) De nauwkeurige verwijzing naar de aangehaalde bladzijden dezer registers is lastig, daar deze registers doorgaans niet of gebrekkelijk gepagineerd zijn. Met de aanduiding die we geven 't zij van het folium, 't zij van de bladzijde, 't zij van de fascikel, 't zij van den datum van het stuk, 't zij van den datum samen met het fascikel zal men toch terecht geraken.

geen historisch onderzoek onderworpen werden. (1) Dit zal den toehoorder verklaren waarom we, aangezien er nergens een vast vergelijkingspunt voorhanden is om *a pari* te redeneeren, op inductieve wijze procedeeën in ons eerste punt, waar het gaat over de natuur der Geestelijke Dochters van den Derden Regel. Voor het tweede punt, waar haar levenswijze beschreven wordt, moesten slechts de algemeene voorschriften der provincie toegepast worden op de plaatselijke vergadering.

Van de tweede helft der XVII eeuw af, zijn in de burgerlijke registers, waarvan er hooger spraak was, herhaaldelijk vrouwspersonen vernoemd, die als « Geestelijke Dochters » betiteld worden. Deze, heden ongekende benaming, was niet vreemd in vroegere eeuwen. Geestelijke Dochters trof men aan in meest alle steden en dorpen (2) der Nederlanden en niet zelden in betrekkelijk groot aantal. Zelfs te midden van Protestantische centrum van de Noorderprovincien werden er groepen van 40, 50, 200 Geestelijke Dochters aangetroffen. (3)

Men kan ze beschouwen als de verre uitloopers van de groote mystieke beweging van de late Middeleeuwen, die Europa op ascetisch en sociologisch gebied in beroering bracht, en in de laatste jaren een heel bibliografic heeft

---

(1) Het register der Congregatie van Leuven, beschreven en grotendeels uitgegeven door P. J. Goyens, o. f. m., *Registre de fraternité du Tiers-Ordre, dirigée par les frères mineurs de Louvain, 1621-1794.* (= Goyens, *Registre...*) in *Franciscana*, IV, 1921, bl. 106-129 ; 256-270 ; en het register van de Derde Orde van S. Truiden, eveneens beschreven en gedeeltelijk uitgegeven door P. Goyens, *Wereldlijke Derde Orde te Sint - Truiden*, in het zelfde tijdschrift, 1922, bl. 54-59, zijn zeer belangrijk.

(2) Bij toeval merkten we zerksteenen van Geestelijke Dochters in de parochiekerk van Vlimmeren, Zoersel, Rijkevorsel, Oud-Turnhout.

(3) Cf. Civetia, M., o. f. m. — Domichelli Th., o. f. m., *Epistolae Missionariorum S. Francisci ex Frisia et Hollandia, Quaracchi*, 1888, bl. 48 en vv.

doen ontstaan, nl. de Begijnenbeweging. (1), De legioenen godvruchtige personen, die in de wereld streefden naar een soort kloosterlijke volmaaktheid, waarvan het celibaat een essentieel deel uitmaakte, hadden zich stilaan, 't zij om beter hun ideaal te verwezenlijken, 't zij om te ontsnappen aan de verdenking van ketterij, die van hooger hand op hen rustte, 't zij om een gebod « van boven », zich aangesloten bij bestaande kloosterorden, als Norbertijnen en Carhuzers, of waren samen gegroeid tot Begijnenvergaderingen, die ontwikkelden tot begijnenkloosters en, in de Nederlanden, tot begijnhoven. Nochtans niet alle begijnen hadden dien overgang meegemaakt. Immer waren er gebleven die zich onafhankelijk hielden in hun geestelijke betrachtingen en die aldus den eersten begijnenvorm bleven vertegenwoordigen : singulariter en indisciplinariter in saeculo manentes. 't Zouden de verre nakomelingen zijn van deze op hun eigen levende begijnen die we in latere eeuwen ontmoeten onder den naam van « Devotarissen », « Geestelijke Dochters », « Kwezels » (2), « Klopjes » (3).

Bij een oppervlakkige doorbladering der registers uit het stadsarchief, is men geneigd de Geestelijke Dochters die men erin aantreft, terug te brengen tot deze overal gekende maar weinig bestudeerde vorm van geestelijk leven.

Nochtans, wanneer men zich de moeite geeft enkele stukken, b. v. testamenten, door te lezen, geraakt men in de war met dien uitleg. In den loop van het stuk wordt er gesproken van een Geestelijke Dochter van den Derden Regel Sancti

---

(1) Deze stelling ontleenen we aan den E. H. Philippen, *De Begijnhoven*, Antwerpen, 1918, bl. 140. De schrijver had de goedheid ons schriftelijk menig nuttige nota over de Geestelijke Dochters te bezorgen. Daarvoor betuigen wij hem hier onzen hartelijken dank.

(2) Ook te Turnhout werden de G. D. « kwezel » geheeten, zonder schijnbare kleineering. Joanna Aets bv. in haar testament van 28 Oct. 1748 laat aan ieder « quesel ofte suster van den Derden Regel, twee witte brooden van drie oorden. AST. Reg. 898. (zoek op den datum.)

(3) Vooral in Holland was deze benaming in gebruik. Cf. Albers, S. J., *Handboek der algemeene Kerkgeschiedenis*, 4e uitg., Nijmegen 1917, II, bl. 371.

Francisci, of van een Congregatie van de Geestelijke Dochters van den Derden Regel Sancti Francisci. Aangezien er geen studie, waarin deze benaming onderzocht is, gevonden wordt, rijst de vraag of het hier niet gaat over doodgewone Derde-Ordelingen — getrouwde en ongetrouwde vrouwen — die zich de geestelijke dochters noemen van hun orde-stichter, S. Franciscus ?

Of heeft men mogelijk te doen met reeds verder ontwikkelde Geestelijke Dochters, want zij ook schijnen de oude begijnontwikkeling door gemaakt te hebben ? Moet b. v. een vergelijking gemaakt worden met de Geestelijke Dochters van den Derden Regel te Meersel, die aldaar op Franciskaansche basis een begijnhofsleven leidden naast het Kapucienenklooster ? (1) Of met de Geestelijke Dochters die te Horst een klooster van de Derde Orde vormden onder de leiding van P. Albertus Van Den Bosch, o. m. cap. ? (2) In dit laatste geval zou de congregatie der Geestelijke Dochters van den Derden Regel kunnen beschouwd worden als den vrouwelijken tegenhanger van de Congregatie der samenwonende Broeders van den Derden Regel Sancti Francisci, die van de XVII eeuw af aangetroffen worden op de Kluis van Oosthoven onder Turnhout. (3)

Bij nader onderzoek blijkt dat de suppositie van samenwonende Geestelijke Dochters, genre Horst, geen steek houdt, vermits het verslag der tijdelijke goederen hen beschrijft « niet levende gesaementlyck oft in een soort van gemeynte, maer ider lietmaet deser Congregatie leeft yyt

---

(1) Cf. P. Hildebrand, o. c., bl. 168 en vv.

(2) Id., o. c., bl. 167-168. Over P. Albertus Van Den Bosch, cf. P. Hildebrand, Een vergeten Ascetische Schrijver en Apostel der Veelvuldige Communie, in Ons Geestelijk Erf, Averbode, 1928, bl. 176-188, 245-275. We danken P. Hildebrand voor de inlichtingen die hij ons bereidwillig ter hand stelde.

(3) Van Geneeten, H. — Jansen, J. E., De Kluis van Oosthoven, in Taxandria (Turnhout), 1906-1907, bl. 139-149 ; Verslag over het bestuur en den Toestand der Zaken van de Stad Turnhout... 1909, Turnhout, z. d., bl. 110 waaruit blijkt dat de Kluis ten minste opklimt tot einde XVII eeuw.

haer eyge inkomste, hantwerk oft affaires, en levende soo en gelyk het haer belieft ».

Eveneens de suppositie van begijnhof-vormende Geestelijke Dochters, genre Meersel, is uitgesloten, vermits verschillende akten uitwijzen dat zij door de stad verspreid leefden.

Ten slotte de suppositie van gewone Derde Ordelingen, die een vergadering vormen van gehuwde en ongehuwde personen, alhoewel ze strookt met den hooger aangehaalden passus van het verslag, houdt evenmin steek. Want het is meer dan een toevallig feit dat de lange lijst van Geestelijke Dochters, samengesteld met behulp der burgerlijke registers, enkel jonge dochters vermeldt. Geen enkel aktueel gehuwd persoon komt er in voort. Slechts een enkele weduwe, Catharina Struys (1), hoogstwaarschijnlijk de moeder van P. Jacobus Struys, (2) eerste overste van het Minderbroedersklooster te Turnhout, wordt als Geestelijke Dochter vernoemd.

Geen toeval maar wettelijk uitsluiten is daarvan oorzaak. In de Congregatie van S. Truiden, die stond onder dezelfde Nederduitsche provincie, wordt er menige naam van de lijst geschrapt : « propter matrimonium initum », « propter scandalum » of klaarder nog : « propter scandalum en initum postea matrimonium » (3). Het geldt hier geen toepassing van het tweede hoofdstuk van den orderegel, waar bepaald wordt dat een gehuwd vrouwspersoon enkel met de toelating van haar echtgenoot kan opgenomen worden in de Orde. De uitsluiting geschiedde door het bestuur. Het re-

---

(1) AST, Reg 879 fol. 33 v.

(2) P. Jacobus Struys was de eerste overste (praeses) van het klooster van Turnhout, onder den titel van Vicaris van het klooster van Herenthals. In 1655 wanneer de nieuwe stichting tot klooster verheven werd kreeg hij den titel van Gardiaan, welk ambt hij bediende tot in 1658, toen hij tot vicaris van het zelfde klooster aangesteld werd. Zie *Tabulae Capitulares*, Hs. op het archief van het Minderbroedersklooster te Weert.

(3) Goyens G., *De Wereldlijke Derde Orde te St. Truiden*, bl. 57.

gister der Congregatie van Leuven (die tot de zelfde Nederduitsche provincie behoorde) vermeldt dat een zekere Anna Van Der Braecken, bij beslissing van de Moeder Directrice, niet meer tot de Congregatie opgeroepen wordt, daar ze in het huwelijk getreden was. (1)

Vermits dus de trouwlustige en de getrouwde personen uit de Congregatie geweerd en desnoods verwijderd werden, kan ze niet beschouwd worden als een gewone Derde-Order vergadering. Volgens de opvatting van Franciscus was immers het huwelijk geen beletsel om in zijn Orde van Penitentie te treden evenmin, als om erin te blijven.

Men kan zich nochtans afvragen of misschien de plaatselijke vergadering het oorspronkelijk karakter van den Derden Regel verwrongen had tot een soort Congregatie van Maria Onbevlekt, zooals we die heden nog kennen op buitenparochies, een broederschap dat zich ten doel stelt de jeugd te bewaren tegen de gevaren der wereld en haar langs een zuiveren levensweg te brengen tot een heilig huwelijk ; een broederschap dus dat enkel ingesteld is voor ongetrouwen en waaruit men treedt door het feit zelf dat men een huwelijk aangaat ?

Alhoewel de Congregatie der Geestelijke Dochters zich richtte tot ongehuwde personen, kunnen we haar niet gelijk stellen met een moderne Congregatie van jonge dochters. Zij stelde zich niet ten doel haar leden te beschermen tegen de gevaren der jeugd en haar heilig tot den huwelijken staat voor te bereiden ; zij wilde haar leiden langs den weg der evangelische raden, althans langs den weg der maagdelijkheid.

Het groot aantal bejaarde jonge dochters die we in de Congregatie aantreffen is weliswaar hiervan geen bewijs — men denke slechts aan moderne broederschappen van jonge dochters — ; een redeneering waarvan we het eerste lid trekken uit het register der wereldlijke Derde Orde van Leuven (2) (die eveneens deel uitmaakte van de Nederduitsche

---

(1) Goyens, G. *Registre de la fraternité*, bl. 118.

(2) Hs. op het archief van het Minderbroedersklooster te Brussel.

provincie) en het tweede lid uit de burgerlijke registers van Turnhout, zal ons tot het besluit brengen dat de Geestelijke Dochters van Turnhout niet enkel de evangelische raden betrachtten maar zelfs belofte van zuiverheid aflegden.

Op het einde van het genoemde register van Leuven staan (folia 177r-179v) de ceremoniën der inkleeding en der professie met een Vlaamsche professieformule. Daarop volgt een naamlijst der leden, welke de drie volgende bladen beslaat. Het laatste blad van 't register draagt recto de formule van de zegening van den professiering, verso een Latijnsche professieformule. Het feit dat deze twee formules niet gevonden worden onder de andere ceremoniën van de professie is een aanduiding dat ze slechts in uitzonderlijke gevallen te pas kwamen. De Latijnsche formule werd waarschijnlijk gebruikt door priesters of klerken. Wat de benedictio annuli betreft, haar inhoud wijst uit dat ze slechts voor een zekere categorie van personen van toepassing was.

Gods zegen wordt afgesmeekt over den ring, opdat de gene die hem dragen zal, moge een onverbroken woord en een rechtzinnige trouw bewaren ; als een bruid van Christus in haar voornemen van maagdelijkheid volharden en in eeuwige zuiverheid leven. Terwijl de priester den ring aan den vinger der maagd steekt, krijgt hij te zeggen : « Ik wijd U toe aan Jezus Christus, Zoon van den Oppersten Vader opdat Hij u ongeschonden beware » (1).

Zonder ironie kon deze zegening niet uitgesproken wor-

---

(1) De Latijnsche tekst luidt zoo : *Oremus : Creator en conservator humani generis, dator gratiae spiritualis et largitor humanae salutis, tu Domine, emitte benedictionem tuam super hunc anulum, ut quae eum gestaverit, caelesti virtute munita, fidem integram, fidelitatemque sinceram teneat, sicut sponsa Christi virginittatis propositum custodiat et in castitate perpetua perseveret. Per Chr. etc. Aspergitur aqua benedicta.*

Capiens dextera anulum, sinistra vero dexteram manum virginis imponit illum digito annulari dicens :

Desponso te Jesu Christo filio summi Patris, qui te illaenam custodiat. Accipe ergo anulum fidei, signaculum Spiritus Sancti, ut sponsa Dei voceris et si ei fideliter servieris, in perpetuum coroneris. In nomine Pa+tris et Fi+l+i et Spritus + Sancti. Amen.

den over den ring van een getrouwde of trouwzuchtige vrouw. Nochtans die gezegende ring werd niet gereserveerd voor de intredende nonnen of begijnen. Volgens het register van S. Truiden (1), spreekt een weduwe-novice, samen met haar professie in den Regel, belofte van zuiverheid uit. 't Is geen vermetelheid te veronderstellen dat ze, als pand van haar gegeven woord, den gezegenden ring aan den vinger kreeg.

Na deze uitweiding, die ons de beteekenis van den professie-ring moest geven, komen we terug tot de Geestelijke Dochters van Turnhout. Onder hen ontmoeten we in 1686 een zekere Catharina Verheiden, Geestelijke Dochter van den Derden Regel, die bij testament (2) haar gouden ring vermaakt tot circaat voor het Allerheiligste bij de Minderbroeders. Het zelfde jaar maakt Corelia Gevaerts (3) het zelfde legaat; eveneens Helena Van Meer in 1691 (4) en Joanna Sterckx in 1748. (5) Meer anderen volgen hun voorbeeld.

Alleen het feit, dat ze in hun testament er aan denken hun gouden ring ten dienste te stellen van het H. Sacrament, geeft te kennen dat die ring in hun oogen grootere beteekenis had, dan een gewoon waardevol sieraad van een ongetrouwde dochter, dat zij hem beschouwden als iets dat aan den Meester toebehoorde en hem niet mocht onteigend worden. Trouwens Helena Pectermans in haar testament van 1707 (6) noemt hem uitdrukkelijk haar professiering.

Gezien de beteekenis van den professiering ligt het voor de hand dat de Geestelijke Dochters te Turnhout belofte van zuiverheid aflegden en dus de maagdelijkheid als haar

---

(1) N. F. 1922, bl. 56.

(2) AST. Reg., 877, onder 23 Mei. Bij vergissing of bij manier van spreken wordt hij een trouwring gheecten, ofschoon Catharina nooit getrouwd was.

(3) Ib. onder 5 Juni.

(4) Ib. onder 8 Nov.

(5) AST. Reg., 898, fasc. 4 van het jaar 1748.

(6) AST., Reg. 885, fasc. 80.

blijvend ideaal nastreefden, (1) 't geen niet het geval is bij een Congregatie.

We vatten onze redeneering samen : eerstens de Geestelijke Dochters van den Derden Regel te Turnhout waren geen samenwonende of « begijnhovende » , godvruchtige personen : ze woonden verspreid door de stad in eigen huizen en leefden van eigen inkomsten : tweedens ze waren geen gewone Derde-Ordelingen ; ze bleven ongetrouwd, namen geen getrouwen op en verwijderden de trouwlustigen.. Ten derde, ze vormden geen Congregatie van jonge dochters in modernem zin : ze verkozen de maagdelijkheid als een levensstaat dien ze op kloosterlijke wijze beleven wilden door belofte van zuiverheid af te leggen. M. a. w. de Geestelijke Dochters van den Derden Regel hadden aan een kant zoo weinig verschil en aan den anderen kant zoo veel overeenkomst in hun opvatting van het geestelijk leven met de kort-weg genoemde Geestelijke Dochters, over heel de Nederlanden bekend, dat er niet te aarzelen valt ze onder deze te rekenen (2)

---

(1) Dit verklaart voldoende waarom « aanstaande G. D. » op gelijken voet van « aanstaande begijnen » kunnen spreken van den geestelijken staat te aanvaarden. Zie, bl. 29. Borchtochten.

Over de natuur hunner belofte van zuiverheid is weinig met zekerheid te zeggen. De zegeningsformule van den ring stelt geen beperking van tijd. Het blijft evenwel lastig aan te nemen dat personen in de wereld eeuwige belofte van zuiverheid zouden afleggen, ten minste zonder veronderstelde bijvoeging van een beperkende voorwaarde. De ceremonie van den ring schijnt aan de belofte een zekere plechtigheid te geven die doet denken aan een publieke belofte. Er bestaat geen enkele aanwijzing om uit te maken of ze daarbij nog andere beloften uitspraken.

(2) Bij de Geestelijke Dochters over het algemeen blijkt het niet ongewoon te zijn zich tot de evangelische volmaaktheid te verplichten onder geloften. Cf. Het Geestelijk Verborgene Manna tot een Spys ghegheven an alle Godtvruchtige soo werelycke als Geestelycke persooenen, die geen Religieusen en zyn, haer leerende, in wat staet, oft conditie dat sy syn, te konnen leven een waerachtigh volmaect geestelyck ende Religieus leven. En dat oock in Geloften van Gehoorsaemheydt. van Armoede des Geest En van Suyverhey, uitgegeven door P. Albertus Van Den Bosch, o. m. cap. in het begin der XVIII eeuw. Zie P. Hildebrand, Een vergeten ascetische schrijver... in Ons Geestelijk Erf, 1928 bl. 255.

Dit verschil valt er evenwel aan te merken met die laatste beginnende singulariter en indisciplinaliter in saeculo manentes, en praktisch was dit verschil van groot gewicht : de Geestelijke Dochters te Turnhout waren reeds een tweede stadium van ontwikkeling ingetreden met zich aan te sluiten bij de Derde Orde en een eigen Congregatie te stichten.

Volgens het reeds meermaals vermeld verslag van 1787 begon de Congregatie der Geestelijke Dochters van den Derden Regel rond 1660. Feitelijk worden reeds op het einde van dat jaar een zekere Elisabeth Nuyens (of Noydens) (1) een der grootste weldoeners en ieveraars van de nieuwe klooster stichting der Minderbroeders te Turnhout — en een Margriet Huybrechts (2), eveneens edelmoedig, vermeld als Geestelijke Dochters. Daar rond het zelfde tijdstip de kerk der pas aangekomen paters geopend werd mogen we ons vooraf de vraag stellen : *Cum hoc propter hoc* ? Hebben de Geestelijke Dochters haar ontstaan te Turnhout te danken aan de Paters ?

Zooals reeds aangeleend is, behooren de Geestelijke Dochters tot de religieuze strooming van dien tijd. Dit gerechtigd ons te veronderstellen dat haar vertegenwoordigers te Turnhout geen kweeksel van de Paters waren, maar veelmeer van zelf opschietende planten uit den ouden begijnen stam. Reeds vóór de Paters daar aankwamen stond de groote broeikas der Geestelijke Dochters op het begijnhof, en bleef daar staan ook na hun installatie. Vóór de kanunnikessen van het H. Graf in 1662 hun Fransche school te Turnhout openden (3) hield het begijnhof toch het monopolium van de opvoeding der vrouwelijke jeugd. Deze Fransche school belette niet dat de Begijntjes hun klassen bleven bewaren. Menige scholieren waren als pensionnaires op het begijnhof. Zij woonden in bij de begijntjes, leefden,

---

(1) AST, Reg. 879, fol. 14r - 15r.

(2) Ib. fol. 16r - 18r.

(3) Jansen, E. J., Turnhout in het heden en in het verleden, Turnhout 1904, I, bl. 263.

leerden, speelden op het hof, vervulden er hun Zondagplichten, mochten er zelfs hun Paschen houden en er begraven worden. (1) Wat de pastoor van het begijnhof van Diest, in betrekking op de « wereltlycke dochterkens, de welke in wereltlycke kleederen aldaer zynde, in het geestlyke evenwel nerstig onderwezen worden », schreef honderd jaar vroeger over de begijnhoven in het algemeen : « soo dat op dese wyze de begijnhoven zyn een queeckschool der religieussen » (2) mogen we toepassen op het hof van Turnhout en er bijvoegen dat dit niet alleen een kweekschool was van nonnen en begijnen maar ook van Geestelijke Dochters. (3)

Deze waren de trouwste toehoorders en de rouwmoedigste penitenten der Paters, gedurende den tijd dat deze hun ministerie exclusief uitoefenden in de collegiale kerk. Ik stel ze mij voor als hun sympatickste volgelingen, hun stoutste verdedigers, hun edemoedigste weldoeners ten tijde der menigvuldige tegenkantingen die zij ondervonden bij het stichten van hun klooster en hun kerk. Door den gemakkelijken invloed, dien de paters door hun ministerie op haar uitoefenden, is het licht te verklaren, dat de Geestelijke Dochters hen volgden naar hun nieuwe kerk en dat de paters er gebruik van maakten om haar van Geestelijke Dochters singulariter et indisciplinaliter in saeculo manentes, te brengen tot Geestelijke Dochters van den Derden Regel.

Nochtans niet allen lieten zich opslorpen. Er bleven Geestelijke Dochters die geen deel uitmaakten van den Derden

---

(1) AST, Reg. 885, fasc. 172, 176, 177

(2) Philippen, o. c., bl. 147.

(3) Opvallend zijn de familie- en vriendschapsbetrekkingen tusschen de G. D. en de begijntjes. Anderzins moeten er talrijke betrekkingen bestaan hebben tusschen de Minderbroeders en het begijnhof. Hiervan getuigen de legaten door Begijntjes gelaten aan de Minderbroeders en ook de vraag die op het Desnitorium te Antwerpen in 1676 gesteld werd : « an non expediat inhibere per S. obedientiam ne Patres et Fratres Turnhouti et alibi, dum visitant Begginas se separant a socio, juxta statuta conformiter ad Ordinationes factas pro Herendalio ? — Respondent quod sic... Registrum de rebus notabilibus Provinciae, 1668-1693, hl. 265, n° 26. Hs op het archief van het Minderbroedersklooster te Weert.

Regel, alhoewel de vriendschappelijke betrekkingen niet verbroken werden. In haar testament van 11 Juni 1676 maakt Jenneken Molepas, Geestelijke Dochter, aan iedere Geestelijke Dochter van den Derden Regel, twee witte brooden, en aan de Geestelijke Dochters van haar geuurte, die behoorden tot een anderen Regel, één wit brood. (1)

Door een Congregatie te stichten vielen de Geestelijke Dochters buiten de vereenzaming en buiten het arbitraire. Boven de vertroosting en de aanmoediging van het gemeenschappelijk streven naar een zelfde volmaaktheidsideaal, bracht haar de Derde Orde een organisatie en een levensregel, die haar zedelijker wijze dwong boven de middelmaat te blijven.

De organisatie, zooals ze vastgesteld was door de Provinciale Statuten, in 1677 op het provinciaal kapittel te Boetendaal vernieuwd, was sterk berekend op tucht. (2)

De vergadering stond onder het onmiddellijk bestuur van een pater uit het klooster. Hij werd door den Gardiaan aangesteld, « om rijpelijk opzicht te nemen dat de regel en de ordinantien stipt onderhouden worden » (art. 8).

Om alles beter te doen onderhouden nam de vergadering (3) « twee joffrauwen tot meestersen, Moeders van den Regel wier obligatien sal wezen nerstigh te ondersoecken de conditie en slact der persoonen die versoecken toegelaten te worden tot desen Regel, deselve te onderrichten, en op hare conversatie te letten, en te corrigeren door haar of door den Directeur ; daerenhoven sorghvuldigh te wesen om siecke-

---

(1) AST, Reg. 882, fol. 130v. Vermoedelijk hadden de Kanunnikesen van het H. Graf, sinds 1662 in Turnhout gevestigd, ook hun Geestelijke Dochters. Testamenten van G. D. laten nauwe betrekkingen veronderstellen met het H. Graf. Mogelijk had de priorij van Corsendonck ook haar G. D.

(2) Hs. op het provinciaal archief der Minderbroeders, Brussel. Uitgegeven, volgens een adaptatie ervan voor de Derde Orde van Leuven, door Goyens, Registre, bl. 256 en vv.

(3) Ze werden door de zusters verkozen alle drie jaren, doch om de beurt ééne na 1 1/2 jaar. (art. 10).

nen te besoecken, en naer gelegenheyt behulpsaem te syn, principael is 't dat sy arm syn » (art. 9).

In hun toezicht werden de Directeur en de twee Moeders nog ter zijde gestaan door vier discretinnen « die met raet en daet behulpsaem sullen wesen de meesterssen soo in het ondersoek tot het ontfangen van kleedinge ofte professie, als andere gewichtige saccen » (art 11) (1).

De aanneming tot de kleeding en professie, die hier gerekend worden onder de gewichtige zaken, gebeurde inderdaad met vollen ernst. Zoo iemand « door besonderen iver ende affectie om Godt te dienen ende syne siele salighydt heter uyl te wercken, versoeckt toegelaten te worden tot den Derden Regel van onsen H. Vader Franciscus — de fundamenteele roeping — zal hy voorgesteld worden aan den Gardiaan van het klooster. Deze zal den P. Directeur en de meersterssen van de vergadering vermanen om te doen behoorelyck inquisitie van de conditie, volgens het vereys van den Regel en de ordonnantien, en daervan gehoort hebben de hunne rechtsinnige rappoort, zal hy den sollicitant voorstellen aan de Paters discreten van het convent. Zoo dese paters op hun beurt een gunstig advies uitbrengen, zal hy, of de Directeur, het consent versoecken van den E. P. Provinciaal, die alleen macht heeft om leden tot de Derde Orde te aanvaarden » (art. 1).

Van de aanneming tot de professie werd niet min beslag gemaakt.

« Het noviciaat ten eynde synde zullen de Directeur met de Meersterssen en Discretinnen rechtsinnelyck ondersoeken over de conversatie van den Novitie, ende onderhouden des Regels, het welck moet aengediend worden aen den Pater Gardiaan en Discreten van het convent, sonder welcker consent niemant sal toegelaten worden of belet tot de professie tenwaer den S. E. P. Provinciael in besonder occasie anders oordeele » (art 6).

Elken Maandag na den Derden Zondag van de maand had de maandelijksche vergadering plaats. Na het Evange-

---

(1) Te Leuven werden er feitelijk maar twee discretinnen gekozen. Zie Reg. f. 150 v. art. 11.

lie der mis hield de Directeur een « korte en krachtige vermaeninge des Regels, der deugden en manier des levens ». (art. 8) Na het sermooon was het **appel** ; de namen werden afgeroepen en elk ging in processie naar voren om een suffragie of gedenckbriefken te ontfangen. Op dat suffragieken stond de naam geschreven van een Heilige(n) die ze die maand tot bezondere(n) patroon of patrones zouden vereeren en ook de naam van een medezuster, voor wie ze verplicht waren speciaalte bidden.

Op het feest van de H.H. Ludovicus en Elisabeth patroonheiligen der Derde Orde was er een solemneele dienst met een extra sermooon.

Rond het feest van S. Franciscus had het kerkelijk bezoek plaats. De Directeur vergezeld van een anderen Pater daartoe door de oversten aangesteld, ging ten huize bij de zusters en ondervroeg haar in het particulier « of sy niet gehoord ofte gemerckt en hadden hetgenen in eenige persoonen deser vergaederinge soude moeten verbeteret worden tot meerder eere Godts, geestelijcken voortganck der susters deser vergaederinge ende stichtige onderhouding des Regels ; hetgene sy uyt rechte liefde schuldigh sijn te waerschauwen, opdat de oversten op bequaemen tijdt daen in met behoorlijcke middels mogen voorzien. » (art. 21).

Zoo een zuster na dikwijls vermaand te zijn, zich niet beterde, moest zij mits de goedkeuring van den Provinciaal « als onnutte en onbequaem litmaect van de Orde worden afgesneden » (art. 22).

Haar levenswijze als Geestelijke Dochters van den Derden Regel stond uitgewerkt in den Orderegel, de Provinciale Statuten en de Gewoonten.

De Statuten behelsden nauwelijks een enkel punt dat praktisch was voor het dagelijksch leven. Doch het had dan ook de waarde van veel andere : « Soo wanneer sy hebben eenighe affairens te verrichten buyten de stadt, zegt het 13 artikel, en sullen sy daer niet en gaen sonder oorlof van den Directeur ofte van den bichtvader. » Terecht zou men veronderstellen dat een punt, dat dagelijks zooveel zwaarigheden meebracht, en voor directeur en voor bichtvader en

bijzonder voor de Tertiarisse zelf, lichtvaardig opgevat, en overtreden werd, en ten slotte praktisch in onbruik kwam en verdween. Feitelijk waren er veel misbruiken nopens dit voorschrift, zooals we lezen in het register van Leuven, en dat door medeplichtigheid van de biechtvaders. Doch de Provinciaal, Andreas Pauly, verre van het prijs te geven probeerde het in te scherpen. De noodige toelating, zoo besliste hij in 1759, moest voortaan gevraagd worden aan den Directeur of aan de Moeder. Den biechtvader, die zich door zijn ambt licht tot barmhartigheid laat bewegen, werd alle competentie in kwestie ontnomen. (1)

Onder de bepalingen door de Gewoonten ingevoerd, verdient enkel deze, waardoor het dragen van een bijzonder Ordekleed voorgeschreven wordt, onze aandacht.

Wanneer de Regel van 1289, in zijn derde hoofdstuk, voorschreef dat de zusters zouden gekleed gaan in eenvoudige kleding van geringe waarde en daarbij de keuze liet tusschen witte grijze of zwarte stof, schijnt zijn doel eerder geweest te zijn bij de leden den geest van ootmoedigheid aan te kweeken, dan wel een eigen ordelivrei vast te stellen. Evenwel werd aldra dit « nederig » kleed voor een specifiek ordekleed gehouden. In den loop der eeuwen zou het een « histoire des variations » kennen alvorens te eindigen met het bruin wollen schapulier en de hennepen koord.

Terwijl het in de Vlaamsche Provincie van S. Jozef (2)

---

(1) Goyens, J., o. c., bl. 259-260.

(2) De nuanciën van het Derde-Orde kleed, dat in de Nederlanden gedragen werd, nagaan, zou ons te ver brengen. Alleen de Nederduitsche Provincie, waartoe de congregatie van Turnhout behoorde, belangt ons aan.

Die geschiedenis is trouwens ingewikkeld. De gekende P. Petrus Marchant, o. f. m., in zijn « Abeeldinghe des waerachtighen Christen mensch naer het voorbeeld van den Reghel der Derder Order » (Gent 17739, bl. 129 vv.) beweert dat in de Nederlanden de zusters een grauwen rok, of naar verkiezing een schapulier droegen onder hun bovenkleederen en dat het niemand, om schandalen te vermijden, geoorloofd was zijn ordekleed op zichtbare wijze te dragen. Alleen het definitorium, kon dit aan personen van deugd en aanzien in zekere gevallen toestaan tot meerder stichting van het volk. Alhoewel P. Marchant niet tot de Nederduitsche, maar tot de Vlaam-

verboden was zonder bijzondere toelating van het Definitorium het ordekleed publiek te dragen, waren in de Nederduitsche de Geestelijke Dochters (1) van den Derden Regel er toe verplicht. Bij den zwarten mantel en rok was een zwart hoofddeksel aangepast, dat eveneens beschouwd werd als deel uitmakend van de officieele livrei. Waarschijnlijk was niet enkel de zwarte kleur van het kleed « d'ordinaunce », maar was ook zijn vorm onttrokken aan de persoonlijke fantazie en onderworpen aan den patroon der gewoonte.

't Is licht te begrijpen dat zulk uniform zijn bezwaren meebracht voor personen, die niet achter de muren van het klooster verborgden leefden, maar in volle stad bewogen en voor het merendeel hun kost door een kleine nering te verdienen hadden. Even licht is het te begrijpen dat het ordekleed wel eens aan den nagel hangen bleef. Vooral het mutsje werd gaarne vervangen door een artikel naar de laatste mode.

Deze overtreding werd nochtans zoo ernstig opgenomen dat conscientieuze biechtvaders aarzelden de absolutie te

---

sche Provincie behoorde, kunnen we nauwelijks veronderstellen dat een man als hij niet op de hoogte was van een naburige provincie. Bedoelt hij alleen de Vlaamsche provincie wanneer hij spreekt van het « Gebruyck ende resolutien voor de kleederen der Derde Orden in het Nederlant »? Of werden in de Nederduitsche Provincie de geestelijke dochters onder de bijzondere categorie gesteld die oorlof kregen het kleed openbaar te dragen? Ze waren echter verplicht het te dragen. In de Nederduitsche Provincie was in ieder geval het schapulier niet onbekend. In het bovenvermeld register van Leuven (ff. 177r-179v) staat er een zegening voor « het kleed of het schapulier ». P. Franciscus Peri, o. f. m., die tot de Nederduitsche Provincie behoorde en zijn Regel van de Derde Orde (Mechelen 1765) opstelde voor de Congregatie van Brussel, die van zijn provintie deel uitmaakte, schrijft bl. 114-115, dat zij die zich niet « in kloosters onder hooge belofkens verbinden, zig mogen voegen naer de maniere van de landen daer zy inwoonen, zoo nochtans dat zy altyd dragen eenen Schapulier van grauw laken, oft stof met een koorde van eenen halven vinger dik, en also voldoen zy aen de gedaente der kleederen. »

(1) We spreken hier met opzet alleen van Geestelijke Dochters, alhoewel de brief van P. Andreas Pauly, waarover verder, gericht is aan « Onse seer lieve medesusters van den Derden Regel ». We wil-

geven aan Derde Ordelingen, die niet volgens de voorschriften gekleed gingen, zelfs de *Casus : an confessarius possit Tertiariis modeste vestitis negare absolutionem quia nolunt assumere tegumentum capitis adinventum ?* (1) aan de oplossing van het definitorium voorlegden. In een brief gericht « Aen de seer Lieve Medesusters van den Derden Regel » (2) roept de provinciaal, Andreas Pauly, de plichtvergetene tot de orde terug. De directeurs moeten alle noodige middelen gebruiken om dit «abuys» uit te roeien en desnoods hem de namen der wederspannigen kenbaar maken om maatregelen te kunnen treffen.

De voornaamste voorschriften aangaande de levenswijze staan evenwel in den Regel. Deze regel was niet meer de originele van 1221, maar de bekrachtiging en de verwerking ervan door Paus Nicolaus IV, uitgevaardigd door de bulle *Supra Montem* in 1289. 't Gaat niet op hier een uitgebreid overzicht te geven over de verschillende punten, aan-

len de kwestie niet uitmaken of er een speciale livrei bestond voor de Geestelijke Dochters dan of die gemeen was met de andere Derde Ordelingen. Nochtans schijnt de eerste veronderstelling het waarwaarschijnlijkst : eerst en vooral omdat het schapulier gekend was in het register van Leuven, tweedens omdat in het zelfde register vermeld wordt dat een zuster, gekleed en geprotest in de Derde Orde te Thienen en te Leuven tot de vergadering aangenomen. enkele jaren nadien « het wereldlijk kleed verliet om het kleed der geestelijke Dochters aan te nemen. » Cfr. Goyens, o. c., bl. 116, n. 172 bis.

(1) Volgens de katalogoog van het archief van het Minderbroedersklooster, Brussel. Negative was het antwoord.

(2) *Varia Provinciam Germaniae Inferioris concernentia*. Hs. op het provinciaal archief der Minderbroeders, Brussel, bl. 97-99. In dit register bevinden zich twee brieven die betrekking hebben op dit misbruik. 1) de hooger vernoemde brief van den provinciaal, in 't Nederlandsch, gericht aan de zusters der Derde Orde, 2) 'n bijgaande Latijnsche brief van den secretaris der provincie, gericht aan den gardiaan van het klooster. « Non levis, ut fama fert, zoo zegt deze laatste, alibi abusus irrepsit nempe quod sorores Tertiae Regulae B. P. N. Francisci habitum cuius in provincia nostra Germaniae Inferioris usus est, et in quo professae sunt, nullo verae necessitatis titulo adactae, sed quasi pro libitu promiscue abijciant, in vestibus quas assumant praesertim in capitis tegumentum, potius saecularium domicellarum quam filiarum devotarum conditionem praeferentes ».

geraakt in de twintig hoofdstukken van dezen regel. We wijzen slechts op enkele voorschriften, die betrekking hebben op persoonlijke heiliging en op de liefdewerken, om ons alzoo een idee te vormen van de private en gemeenschappelijke heiligheidsbetrachting.

Tot persoonlijke heiliging worden als uitwendige middelen voorgeschreven : eenvoud en betamelijkheid in kleederdracht (Hds. III), vermijden van oncerbare en lichtzinnige vermaken (IV), vasten en vleesch-derven (V). 't Is genoeg dit laatste punt eenigzins te ontwikkelen om ons te overtuigen dat het geen grapje was de Derde Ordelingen te noemen Broeders en Zusters van Boetvaardigheid.

's Morgens moesten ze het doen zonder ontbijt, ook op Zon- en heiligendag. Voor hen die verplicht waren te arbeiden was er als verzachting voorzien dat ze de helft van het jaar, van Paschen tot S. Franciscus (4 Oct.), mochten dejeunceren. Op Maandag, Woensdag, en Zaterdag van heel het jaar hadden ze vleesch te derven ; op den Vrijdag daar- enboven te vasten. Hun regiem van een gewone week in het jaar kwam neer op zes dagen met twee maaltijden, vier magere dagen en zevende met een maaltijd.

Doch de ongewone seizoenen waren bijna even talrijk als de gewone. 's Woensdag hadden ze te vasten van S. Martinus (17 Nov.) tot Paschen. Alle werkdagen van S. Martinus tot Kerstmis en van Quinquagesima tot Paschen.

Om zoo'n levensregiem aan te durven was er ter dege een « conversio » noodig. We willen gaarne P. Payez, o. f. m. gelooven, waar hij in zijn *Regel van het Derde Orden* (1) schrijft dat « het vasten en abtinentien van het Derde Orden de principaelste oorsaecke zijn om de welke 't meesten deel der menschen vreesen in het Orden te komen. » Doch als hij er aan toevoegt tot geruststelling van vreesachtige kandidaten « dat dese strengigheden mogen verwisselt worden in andere goede werken van godvruchtigheid volgens het 18e Hoofdstuk van den Regel... en dat de oversten moeten genegen wezen om lichtelijk dit ontslag te geven » dan kun-

(1) Payez, P. F. R., *Regel van het Derde Orden genoemd der penitentie*. Mechelen, 1688, bl. 15.

nen we nog gelooven dat hij gelijk had, doch niet dat hij gelijk kreeg. De Statuten van 1677 gaven verbod tot den Regel aan te nemen « dienstboden ofte diergelycken die ter oorsaecke van hunnen geduerighen dienst ofte acrbuydt ordinaris ende gevoegelyk niet en souden konnen onderhouden het gene den Regel voorstelt sonderlinge raeckende het vasten, lesen der getyden etc. » (art. 13)) Het klein aantal Derde Ordelingen staat borg voor den ernst van dit voorschrift. (1)

Tot beoefening van het inwendige leven schreef de regel voor : het dagelijks bijwonen der H. Mis en het dagelijks bidden van het kerkelyk officie dat voor ongeletterden terug gebracht werd tot 54 Onze Vaders (VIII). (2) Gedurende den vasten van S. Martinus en dien van Paschen moesten ze de metten bijwonen in de parochiekerk.

Tot bevordering van hetzelfde inwendig leven moesten ze 's avonds hun geweten onderzoeken (XII), voor en na het eten bidden (V), de maandelijksche vergadering bijwonen (XIII) en driemaal in het jaar de H. Sakramenten ontvangen (VI).

Als gemeenschappelijke middelen ter heiliging golden de liefdewerken : het bevorderen van den vrede en de eendracht onder elkander en tusschen vreemden (VI, X, XVII) het bezoeken der zieken, het bijstaan der arme medezusters (XIII).

Het ziekenbezoek was vooral de plicht der oversten (XIV) Zij hadden te zorgen dat de zieken op behoorlijken tijd en wijze de laatste H. Sakramenten ontvingen. Bij het afster-

---

(1) Over een periode van 170 jaar (1621-1792) telde de Congregatie van Leuven slechts rond de 350 leden. Cfr. Goyens, J., *Registre*, bl. 110-120. Tusschen 1689-1719 telde er de vergadering van S. Truiden 83. Cfr. Goyens, J., *De wereldlijke Derde Orde te S. Truiden*, in NF, 1922, bl. 56 en vv. Te Tongeren werden er 35 geprofest tusschen 1641-1668. Cfr. Goyens J., *Wereldlijke Derde Orde te Tongeren*, in NF., 1922, bl. 248-252.

(2) Even veel Wees Gegroeten en Glorie zij den Vader werden er bij gevoegd uit godvruchtige gewoonte. Cfr. Payez, o. c., bl. 110. De schrijver schijnt te beweren dat de Derde Ordelingen gehouden waren de klein getijden van O. I. V. te lezen om aan de verplichting van het achtste hoofdstuk van den Regel te voldoen ; ib. l. c.

ven van een medezuster moesten alle leden vijftig **Onze Vaders** met **Heer geef hun de eeuwige rust** bidden. Jaarlijks moesten er drie missen gelezen worden voor de overledenen en de zusters honderd **Onze Vaders** bidden met de bijkomende smeekbede : **Heer geef hun...**

Door de Statuten (art. 19) werden de zusters verplicht de begrafenis van een medezuster bij te wonen om hun liefdeschuld af te betalen. Zoo ze belet waren konden ze hun schuld kwijten met een of twee missen te laten lezen voor de afgestorvene. Te Turnhout werd er in de Paters kerk van wege de Congregatie een mis gelezen voor ieder afgestorvene. (1)

Om bijstand te verschaffen aan behoeftige en voornamelijk aan zieke zusters schreef de Regel voor, dat ieder lid op de maandelijksche vergadering een penning zou leggen in de offerschaal.

De ondervinding moet nochtans al vroeg geleerd hebben dat dit voorschrift de Derde Orde bijzonder aantrekkelijk maakte voor minder bedeelde personen. Reeds de pseudo-Bonaventura zegt : « *Forte plures in illa spe (subsidiij corporalis) eam assumerent* » (2). De provinciale statuten schreven dan ook vóór met een zekere voorzichtigheid, die me alles behalve zeer Franciscaansch schijnt :

« Om alle ongelegenheid ende beswaernisse die den Regel soude mogen overkomen ofte de vergaederinge door ontfangen van personen die gheene ofte seer weinige midelen hebben om te leven, soo en sal niemandt tot desen Regel toegelaeten worden ten sy dat hy ten minste heeft 50 gd. jaerlyckx inkomen, ende dit sy klaerelyck blyckende, het sy door het betoonen der brieven, het sy door wettelycke ende schriftelycke belofte van andere personen haer daer toe verobligerende in cas van noode, welke obligatie sal bewaerd worden in het archief van de vergaeding sonder dat er in desen artikel met iemendt sal gedispenseert worden, als alleen om seer gewichtige redenen door den Provinciaal » (art. V).

(1) Van deze Mis is er dikwijls spraak in de Testamenten. Niet zelden wordt een kleine vergoeding er voor vastgesteld met aanduiding van het aantal kaarsen die moeten branden.

(2) *Determinationes quaestionum circa Regulam Fratrum Minorum. Opera omnia, Quaracchi VIII, bl. 368 b.*

't Is in verband met dezen maatregel dat we ons die verschillende « borchtochten » verklaren, die we in de XVIIe eeuw tegenkomen in de Protocollen van notarissen. Ouders, vrienden, begijntjes, Geestelijke Dochters onder elkander, verbinden zich, ten voordeele van een aanstaande Geestelijke Dochter tot een « som ter concurrentie van duizend gulden » en verpanden er hun persoon en een deel van hun goed op, « om den last te dragen die de Moeder en de andere Dochters van den Regel souden kunnen te lyden hebben zoo de aanstaande Geestelijke Dochter door ongeluk armoede oft quade fortune tot decadentie kwam (1).

Nochtans is het opmerkenswaardig dat de zelfde Geestelijke Dochters die bij anderen een « borchtocht » zochten, zelf genoeg bemiddeld waren om zich op hun beurt voor anderen borg te stellen. Mogelijk was er hier een tweede voorzichtigheidsmaatregel mee gemoeid. De Congregatie was begonnen, zoo lezen we in het verslag, zonder « eenige de minste fundatie oft iet, 't sy in vaste goederen rente oft eenige revenuen te besitten ». Doch de beginnende zusters waren overeengekomen, zooals dit ook vroeger gebeurde bij de Begijnen-vergaderingen (2) elkander « in cas van sieckens, armoede en andere behoefigheden te helpen ». De mogelijkheid was niet uitgesloten dat bemiddelde zusters of hun familieleden in geval van schijnbaren nood of ziekte, zouden trachten de onkosten door de vergadering te laten dragen. Voorzorgsmaatregelen waren hier, de ondervinding leerde het, noch overdreven noch uit den booze, omdat het

---

(1) Adriaen Verhoeven stelt zich borg voor Maria, zijn dochter. 20 Nov. 1884, AST, Reg. 881 fol. 93-94^r; Barbara Wyngaerts begijntje voor Adriaentjen Adriaenssen 18 Dec. 1884, ib. fol. 94^r; Cathelijne Sibbens, wed. Jan Van Laer, voor Adriaentjen en Maria Dyckmans, 1685 3 Dec., ib. fol. 120v-121r. Laureys van Alphen voor Helena en Maria Van Meer, 1687 29 Juli, Reg. 877; Helena Van Meer, G. D. voor Catharina Vermeulen, 23 Juli 1695, Reg. 878. Jan Verheyden Van Lילה voor zijn dochter Cathelyn, 10 April 1671, Reg. 879 f. 183. Catharina Hendrickx begijntje voor Wilhelmyntje Swagenmakers, 21 Sept. 1772, reg. 880.

(2) Philippen, o. c., bl. 63 vv.

een onrechtstreeksche bescherming gold van de werkelijke arme medezusters.

Om voor deze werkelijk behoeftige leden een voldoende onderstand te verzekeren en om den last ervan te verlichten voor de medezusters, werd er onder « de beginnende zusters voorzien dat zoo de Congregatie in den loop der tijden iets zou komen te bezitten uit obligatien, liberale almoezen, offer of anderszins, dit ten beste zou bewaard worden door de Moeder Directrice ; en wanneer het een som zou uit maken het uit te zetten op renten om den intrest te doen dienen voor de arme medezusters en voor eenig recompens voor den godsdienst die voor hen volgens den Regel geschiedt ». (1)

De liberale giften bleven niet uit. Elisabeth Noydens gaf bij testament van 1779 (2) 100 pattacons met last van een gelezen jaargetijde. Juffr. De Clock legateerde 200 gulden. Juffr. Maria Verscheuren 100 gulden, Angela Van den Ende 200 gulden. In 1787 was er ten dienste der armen gegeven in liberale giften 1230 gulden met last van 18 gelezen missen. In het geheel bezat de Congregatie alsdan in kapitalen — alle gehypotiqueerd — 7350 gulden courant, uitgezet legen drie procent, wat een jaarlijkschen intrest gaf van 220 gulden 10 stuivers. De totale jaarlijksche inkomst bedroeg, wel te verstaan, berekend voor een officieele verslag, 268 gulden 10 stuivers en de uitgaven volgens de zelfde berekening 260 gulden 7 stuivers. (3)

Nochtans waren er wel eens moeilijkheden ontstaan tusschen den Armen en de Congregatie der Geestelijke Dochters, nopens het onderhouden der arme zusters ; bedekte naijver en gierigheid broeien samen in alle lagen.

---

(1) De Congregatie onderhield in 1787 twee zieke zusters. De eene nitbested, de andre die zich zelf nog min of meer kon behelpen, werd van tijd tot tijd bijgestaan door een geldelijke gift. De toenmalige Moeder Directrice kon met een zekere fierheid getuigen dat niemand bij haar geheugen iets genoten had van den Armen der stad.

(2) AST. Reg. 880 fol. 242 vv.

(3) Hooger vernoemd verslag van 1787.

In 1743 had een zekere arme Geestelijke Dochter van de Congregatie van den Derden Regel gedurende 70 dagen in het gasthuis gelegen. De rekening werd gestuurd naar juffr. Elisabeth Slaets, geestelijke Moeder van den Regel. Zij weigerde echter deze te aanvaarden omdat de gasthuiskosten gewoonlijk betaald werden door den armen der stad. De rekening kwam aldus terecht bij Sr Jan Baptist Dierex, actueel dienende almoesenier der stad. Deze weigerde ze niet alleen, maar diende een rekwest in (1) bij de schepenen legen de Congregatie der Geestelijke Dochters ; « want hy wist van de liberale giften die van tijd tot tijd gedaan waren tot onderhoud van de behoeftige medezusters en vond het notoir dat dusdanige assistentien, als deze, moeten gedaen worden door degene, die de almoesen daer toe gedestineert ende gelaeten, syn proufiterende ; sonder dat het hun gepermitteert is de selve tot iet anders te gebruiken, hoe loffelyck het oock in sich selve waere. » Zoo lang die van den Regel de gegeven sommen bleven bewaren kon de Armen niet gehouden zijn tot eenige assistentie.

Hij sloot zijn rekwest met den eisch « dat de Heeren Schepenen geliefden gedient te wesen aen de geestelyke Moeder en alle degenen des raeckende te ordonneren ende des noodt synde te condemnieren eerst in het betaalen van de voors. kosten van het gasthuys als regarderende eenne der arme geestelyke dochters van den gemelde Regel ende voorts te onderhouden ende assisteren de voordere arme medezusters uytterlyck tot dat de ten dien eynde gelaete almoesen sullen wesen geexhauricert ten waere sy liever hadde de selve ende vertooner qua qualitate onder behoorycke reeckeninghe bewys et reliqua te cederen alles cum expensis aut alias salutatiter ». (2)

De Geestelijke Dochters vormden geen lastige tegenpartij. Waren ze bewust geworden van hun ongelijk, of hadden ze alle hoop op gunstigen uitslag verloren, of waren ze wederhouden door hunnen Directeur, die volgens art. 15 der Provinciale Statuten « alle devoir moest doen om de schandalen die souden connen opreysen door eenige processen ofte verschillen en om de selve naer vereysch van de rechtveerdigheydt in liefde te beslissen » ? De gedaagden verschenen niet ; een tweede en een derde keer opgeroepen, ver-

---

(1) AST, Vonnisboek, Reg. 799, laatste blad.

(2) Alhoewel hij in het begin van zijn rekwest toegaf dat de Congregatie tot hier toe altijd loffelijk aan haar plicht voldaan had « sonder dat den armen dezer stad met het onderhoudt ofte assistentie van de behoeftige G. D. is belast geworden ofte eenige assistentie is gevraagd, » vaart de almoezenier hier uit, in veralgemeening, « dat die van den Regel maer en soecken de proufyten te trecken ende lasten daeraen annex te brengen tot laste van den arme deser stad ». Het rekwest verraadt een sterke begeerte om de fondsen der Congregatie te usurpeeren.

schenen ze nog evenmin en werden den 14 Dec. 1743 bij verstek veroordeeld tot de onkosten van het gasthuis, en van het proces, met verplichting, « de voordere zusters te onderhouden ende assisteren uytterlyck tot dat de ten dien eynde gegeven almoezen stullen wesen geexhaurieert ten waer, naar het voorstel van den aanlegger, sy liever aan desen hadden hun sommen te cederen ».

Aan dit vonnis zullen de Geestelijke Dochters wel voldaan hebben zonder tusschenkomst van den Deurwaarder, doch het onderhoud van haar arme en zieke medezusters volgens haar regel lieften ze niet varen. Ze bleven hun kapitalen bewaren, de renten innen en naar eigen goeddunken uitdeelen (1)

Hun liefdadigheid richtte zich niet alleen naar eigen kring. Buiten Regel en Statuten om, beoefenden ze de geestelijke werken van barmhartigheid. Den 5 Maart 1779 legateerde Juf. Francisca De Meyer 1500 gulden aan de Congregatie met last « te zorgen dat een of twee susters de kinderen instrueeren in de christelyke leering zoo in de weeshuysen als in hun eygene huysen, waar voor hun jaarlyks 20 gulden zal betaald worden (2) Dit liefdewerk, eigen aan de Geestelijke Dochters, dateerde echter niet van dit legaat. Reeds in 1719 gaven de Koordeken en de Kanunnikken van S. Pieter als Scholasters van Turnhout « volle permissie en autoriteyt aan Juf. Van Herck, g. d. om school te houden, als wetenschap hebbende dat de selve Juf. seer bequaem was om tot profyt van de gemeente ende glorie van God sulcx te ondernemen. » (3) « Seker quesel » wonende achter

---

(1) Deze uitspraak schijnt evenwel den almoezenier niet bevredigd te hebben. Op de schepenvergadering van 22 Jan. 1744 werd een rekwest van den Moeder van den Regel voorgelezen. Den inhoud blijft onvermeld, doch de appostille die erop geplaatst werd wijst aan dat de almoezenier zich met de finanties der Congregatie wilde inlaten. « Gesien den dispositieve deser requeste gedaen verclaerende dat de suppliantie mits het effectuerende ende van tijdt tot tijdt aen den almoezenier bij tijds wesende behoorelycke kennisse gevende soo van den ontfanck als distributie penningen, daermede moet gestaen ende dat hiermede dese questie compt te cesserer met compensatie van costen. » AST, Reg. 1094, fol. 98v-99v.

(2) Verslag.

(3) Los blad in Liber actuarius, IV, archief der S. Pieterskerk. Stad Turnhout... 1865, bl. 61.

in de Pottersstraat gaf privaatschool aan « Dochters ende jongens, groot en cleyn » rond 1729. AST, Lat. school, n°1701

Bij gebrek aan onderpastoors werd Barbara Beckx, G. D. door de welhouderen in 1765 gelast thuis aan de kinderen onderricht in den catechismus te geven. (1).

In 1777 was Jufv. Anna Gertrudis Joosen, Geestelijke Dochter, later Moeder van den Regel, een der drie bestiersters van het Weeshuis. (2)

Als folklorisch detail weze vermeld dat het een gewoonte was onder de Geestelijke Dochters, bij testament er voor te zorgen dat de medezusters op den dag der begrafenis getrakteerd werden op een of twee witte brooden ; bij uitzondering wel eens op de Kempische schotel rijspap of de Korentenkoek. De Paters werden bedacht met enkele guldens voor een « eerlijke recreatie ».

Om dit kort overzicht der Congregatie der Geestelijke Dochters van den D. R. te sluiten zouden we er nog een beschouwing moeten bijvoegen over haar invloed te Turnhout. Doch gezien de gebrekkelijke documentatie waarover we beschikken, is het uiterst moeilijk ons hiervan een juist idée te vormen. Ongetwijfeld hadden de zusters een zekeren invloed. Dit blijkt ten duidelijkste uit het feit, dat niettegenstaande het hoog ideaal dat ze koesterden als Geestelijke Dochters en den strengen levensregel dien ze als Derde Ordelingen onderhielden, zij staande bleven tot het einde van het oud regiem, en zelfs een zekeren bloei kenden. In 1787 telde de Congregatie 29 leden. Voor oudere tijdstippen kunnen we geen bepaalde getallen geven ; doch minstens waren ze even talrijk. Van 1660 tot 1700 konden we uit de burgerlijke registers bij de honderd Geestelijke Dochters ophalen;

---

(1) Verslag over het bestuur en den Toestand der Zaken van de Stad Turnhout... 1865, bl. 61 Reeds in 1760 zien we het kwezelken Beck een gagie van 25 gulden vragen voor het onderwijzen van den godsdienst. AST. Reg. 1095, bl. 495-496.

(2) Van Gorkom, M. L., Beschrijvinge der stad en Vrijheid Turnhout, Mechelen 1790, bl. 206. Reeds in 1670 en 1671 stonden er Geestelijke Dochters in het Weeshuis. AST, 1e Resolutieboek, fol. 226 ; 229-230.

ongetwijfeld waren er meer waarvan de naam niet terecht kwam in die officieele stukken (1).

Absoluut gesproken is dit getal niet zeer hoog, doch in aanmerking genomen dat de enthousiaste strooming der vroege Middeleeuwen tot bekoeling gekomen was, dat Turnhout slechts een groot dorp was, waar het Begijnhof, het Gasthuis, het H. Graf, zonder te spreken van de Kloosters van het omliggende, elkander hun jaarlijksh contingent novicen betwisten tusschen de kleine schare der uitverkorenen, pleit het op slot van rekening voor een zeer sympathie stemming der bevolking ten opzichte van de Congregatie.

De zelfde sympathie blijkt ook uit hun gehalte. De meest begoede en invloedrijke families van Turnhout waren onder hen vertegenwoordigd (2) Govaerts, Noydens, Boucquet, Chanon, Lemnius, Verheyden, Cleymans, Van Hulsel, Vueghs, Der Gendt, Van Laer, Proost, Corbé, Van Brouckhoven en meer andere namen, die in het verleden te Turnhout klank hadden, werden op de vergaderingen bij het appel vernoemd.

Een laatste en mogelijk de grootste verdienste van de Geestelijke Dochters, en waarom zij van godsdienstig standpunt uit, recht hebben op onze blijvende dankbaarheid, — ik spreek als Franciscaan — is, dat zij den schakel gevormd hebben tusschen de Turnhoutsche Minderbroeders van het verleden en van het heden.

Waar de oude Recolletten zoo gehavend uit den strijd tusschen Oud en Nieuw Regiem te voorschijn kwamen, dat ze nauwelijks een paar decennia den naderenden dood konden ontwijken — in 1825 lieten ze hun klooster over aan de

---

(1) De gegevens in die registers zijn over 't algemeen te mager om uit te maken tot « welken Regel » die G. D. behoorden. Nochtans met de aanwijzingen, die we hier en daar ontmoetten, mogen we beweren dat het grootste getal behoorde tot de Derde Orde van S. Franciscus.

(2) We spreken niet van de hoogere aristocratie, door het Kasteel aangetrokken.

Zusters van het H. Graf (1) — daar legden de Geestelijke Dochters meer taaiheid aan den dag.

Door de hachelijke omstandigheden hadden ze veel geleden en veel verloren. Haar Congregatie en vermoedelijk met deze ook haar speciale kleedij en zelfs haar speciale volmaaktheidsbetrachtingen waren te loor gegaan. Doch als gewone, afzonderlijke Derde Ordelingen wisten ze zich in stand te houden (2).

Pater Diels (3), die na veel avonturen leven meegemaakt te hebben, zijn ouden dag sleet op het begijnhof, kleedde en profeste tot aan zijn dood in 't jaar 33. Zijn werking werd aangevuld en voortgezet door de geestelijkheid van S. Pieter. (4)

Ofschoon ze afzonderlijk leefden werden de zusters zich bewust van haar getalsterkte. Het verlangen naar een congregatie werd wakker. Enkelen onder haar namen het initiatief. Met toelating der overheid stelde de E. H. Goossens, onderpastoor van S. Pieter, den definitieven stap. Den 13 Sept. 1857 benoemde hij de eerste overste met haar twee assistenten, 's anderendaags 14 Sept. had de eerste raadsvergadering plaats. (5)

Ondertusschen was P. Xaverius o. f. m., (6) van het klooster van Antwerpen, bezig met veel succes een retraite te preeken voor de zusters van ouden en nieuwen datum, die allen gemobiliseerd waren. Op den sluitingsdag (17

---

(1) Jansen, J. E., o. c. II bl. 25.

(2) De volgende bijzonderheden zijn getrokken uit het register : Vergadering van den Derden Regel van den Heiligen Franciscus van Assisi opgericht te Turnhout den 17 September 1857, Hs. groot in-folio, Minderbroedersklooster Turnhout.

(3) Cfr. Van Baveghem, J.-B., Het martelaarsboek of heldhaftig Gedrag der Belgische Geestelijkheid ten tijde der Fransche Omwenteling. Gent, 1875, bl. 257.

(4) Vermeld register bl. l. en vv. op het einde. (het register is gebrekkelijk gepagineerd.)

(5) Ibid. bl. 85 en vv.

(6) Ibid., bl. 85 wordt hij foutief P. Severius genoemd, zie bl. 240.

September) werden zestig leden in de nieuwe vergadering opgenomen. (1)

Onder het bestuur van E. H. Goossens (1857-1867), E. H. Peeters (1867-1873), E. H. Verscheuren (1873-1899) groeide haar getal. In 1865 was dit gestegen tot 127, in 1875 tot 174, in 1885 tot 188 leden. (2)

Naast haar eigenlijke leden had de Congregatie « Contribuanten » ; personen, die zonder lid te zijn haar uit genegeheid een klein jaarlijksch inkomen verzekerden ; waardoor de Congregatie hen deelachtig verklaarde aan al de geboden der vergadering en hen verzocht die op de voornaamste aangelegenheden bij te wonen. In 1866 waren er bij de honderd contribuanten. In het geheel (tot in 1891) steeg haar getal tot 750. (3)

't Was voor deze twee talrijke groepen van contribuanten en leden dat ieder jaar een Pater Minderbroeder verzocht werd de retraite te preeken en het bezoek der vergadering te doen. (4) 't Was op die wijze dat te Turnhout de oude sympathie van de vroegere Geestelijke Dochters voor de Minderbroeders bewaard bleef ; dat er hun tegenwoordigheid gewenscht en verwacht werd ; dat de Paters bij hun aankomst in 1897 van meet af in volle werking konden treden langs de bloeiende Derde Orde, de voortlevende boom op den ouden stam : de Congregatie der Geestelijke Dochters van den Derden Regel Sti Francisci.

Turnhout

L. Ceyssens, o. f. m.

---

(1) Ibid., bl. 85 en bl. 1 en vv. (in het midden).

(2) Ibid., bl. 85 en vv.

(3) Ibid., bl. 169 en vv.

(4) Ibid. bl. 240 en vv.

Schoolmeester-Koster te Tongerlo

in de XVII^{de} en XVIII^{de} eeuwen.

Het ligt niet in onze bedoeling in de volgende bladzijden een schoolmeester-koster der oude tijden uit te beelden in het kader zijner cumuleerende werkzaamheden.

Enkele dokumenten zijn voorhanden, betreffende het ambt van schoolmeester en koster in het dorp Tongerlo. (1) Deze verstrekken ons wetenswaardige gegevens over de onderwijsvoorwaarden en -methoden gedurende de XVIIe en XVIIIe eeuwen, en laten ons toe in groote lijnen de ontwikkeling na te gaan welke het onderwijs doormaakte tot tegen de Fransche omwenteling.

De schoolmeester was tevens koster gedurende het oude regim. Deze dubbele bevoegdheid smolt zelfs in mekaar : daartoe o. m., het aanleeren van kerkzang aan de kinderen en de verplichting van met de schooljeugd naar het Lof te komen en dat te zingen.

Het oudste dokument dat we bezitten is een : **Conditie van die schoolmeesterschap ende costerye van Tongerlo, 1692.** (2)

We laten den tekst volgen :

1. In den eersten sal den schoolmeester de costerye metter schoole bedienen wel ende getrouwlyck den termyn, etc. ende in soo verre iemant ten eynde vanden voorer. tydt sal begeeren afstand te doen, die sal gehouden wesen dat den anderen zes weken van te voren op te seggen.

2. Item oft gebeurde dat de voorser. schoolmeester int bedienen der schoole als costerye tracch oft negligent bevonden wierde, soo sal myn eerw. heere ofte syne gecommiteerde den selven schoolmeester mogen laten gaen ende licentieren met den voors. tydt.

3. Item sal den meester de kinderen van de heerlycheyt van

---

(1) Archief der abdij Tongerlo. Bundel : Bedienden en knechten, B, 16 nummers.

(2) Ibidem, m. 1 (afschrift).

Tongerloo voor niet moeten leeren, te vreden wesende met de gagie hier nae gementionneert. Maer van de buyten kinderen sal de schoolmeester jaerlycx hebben van schoolgelt vyftich stuyvers. alwaer te noteren dat den vader des huysgesints, alwaer de kinderen sullen wonen, sal gehouden wesen het schoolgelt der kinderen te betaelen.

4. Item sal den schoolmeester in den somer alle dagen geven vier lessen, beginnende smorgens naer den ses uren tot den achte, van den negene tot den elve ende naer den noen van den een ure tot den dryen ende van den viere ontrent den ses uren. Ende in den wintere naer gelegentheyf vanden lydt. Ende sal den voorscr. meester met syn discipulen alle sondagen besorgen het lof van het h. Sacrament naer de conventuale vespers.

5. Item de kinderen sullen tweemaal inde weke oorlof hebben, te weten dynsdaechs ende donderdaechs, ten waer datter eenige feestdage quamen inde weke, als dan sullen die kinderen maer eens recreatie hebben.

6. Item sal den meester alle dagen lof singen met syne kinderen ter bequamen ure, naer advys van myn heer pastoor.

7. Sondaechs ende 't heylichdaechs sullen de kinderen een lesse hebben inden cathechismus vanden een ure lotten twee oft daer ontrent.

8. Item sal den meester die kinderen daer toe bequamen synde instrueren inden sanck ende leeren soo dat behoort, insgelycx van goede manieren ende seden, soo wel ople straten, kercke als schoole.

9. Item des smorgens inde schoole comende, sullen de kinderen lesen het gebedt op haer knien eer sy de lesse beginnen sullen.

10. Item sal den meester als hy nootsakelyck sal moeten buyten gaen gehouden wesen een in syn plaetse te stellen ; sal oock den meester de kinderen, naer dat sy uyter schoole sullen gegaen syn, geven goede vermaninge ten eynde dat sy op de straet oft thuyt geen ongeschietheyf en bedryven, en met alsulcke middelen soo het meest profytelyck sal wesen.

11. Item oft gebeurde dat den schoolmeester syn school niet gaede en sloech ofte eenige merckelycke lesse waer versuymende, sal verbeuren van elcken dach ses stuyvers.

12. Item sal den voorscr. schoolmeester divisim op het geheel jaere mogen hebben vryheyf voor acht of tien dagen sonder iemant te moeten in syn plaetse te stellen.

Conditie ende profyten van de Costerye.

1. Inden eersten sal den coster den pastoor in het gene dat den kerckelycken dienst aengaet getrouwelyck dienen.

2. Item sal gehouden wesen te doen reynigen ende wassen alle het gene dat de kercke aengaet ende de kercke doen keeren ende reynigen alle acht dagen oft daer ontrent.

3. Item oft den pastoor moeste uitgaen visiteren oft besoecken eenige siecken ofte anderen, soo sal den coster terstont daer af ge-

adverteert wesende soo by dagen als by nachten den pastoor gaen haelen en comiteren ofte medegaen, ende hem den coster niet mogen absenteren, behoudelyck dat hy niet en sal moeten gaen in eenige hesmette huysen maer sal voor de deure oft daer ontrent moeten blyven.

4. Item sal den coster alle dagen seynden ondercoster ofte eenige van syn discipulen aen den h. pastoor ende doen vragen oft hy misse doen sal ofte niet ende op wat ure.

5. Item sal gehouden wesen alle sondagen ende heylighdagen den pastoor ote predicant aen den predikstoel te kennen te geven de kerckelycke geboden, opteeckenen de overledenen op den dootboeck, tsondaech s vroech water te besorgen om te wyen, te paesschen ende sinxen de vonte schoon te maken, etc.

6. Item als men uitvaert sal houden, sal den coster daechs te voren nae den dry uren toi dry posen luyden.

Aengaende het profyl van den coster :

Inden eersten van myn eerw. heer Prelaet op Witten Donderdach een paer schoenen (werd uitgeschrapt, en nihil toegevoegd).

7. Item van elc paer peerden binnen Tongerlo een brood wegende ten minste twaelf ponden, ende van een peert naer advenant.

8. Item van een bruyt te trouwen zes stuyvers oft een paer hantschoenen. Item van een uytvaert ses stuyvers, van een kind te begraven twee st., van een kint te doopen, uulgaen met h. Sacrament naer discretie van den h. pastoor.

9. Item op lichtmis dach een wasse kersse van den kerckmeester.

10. Item ontrent Passchen gaet den coster int dorp om eieren te halen.

Item den schoolmeester sal voor synen salaris ende loon vande gemeynthe hebben ende profiteren tsjaers twelf pont vlam, daer van hy gehouden sal syn alle dry maenden te comen by die heer scepenen om assignatie by den borgemeester by tyde ende wyle omt het syn te hebben.

Item sal den selven schoolmeester noch profiteren ende hebben van myn Eerw. heer Prelaet van Tongerlo intgelycx oock twelf pont vlaems allen jaren. Aldus gedaen desen 12 dach van Octob. anno 1632, met consent van myn eerw. Prelaet Theodorus Verbracken in presentie van den heer pastoor Norbertus Nelst, Mr Jeronimus Wynants, secretaris.

Een kontrakt één jaar later, in 1633, 12 Augustus aangegaan, heeft volgende merkwaardige veranderingen (3).

Voor de ontspanning der kinderen, nr. 5 : Ende alsdan sal

---

(3) Kontrakt opgemaakt te Tongerlo, voor Norbertus Nelst, pastoor, Denijs Verachtert en Barthel Van Passel, schepenen, Ibidem, m. 2. (afschrift).

den meester gehouden syn de kinderen te leyden in het Ex-
teren Bosch om aldaer tsamen hen te exerceeren in eerlycke
recreatie tot den loftyde, het welcke hy alle daegen gehou-
den sal syn te doen, ter bequamen ure naer advys van myn
Eerw. Heere.

Het morgengebed, nr. 9, is meer bepaald : Item des smor-
gens in de schoole comende sullen de schoolkinders singen
ofte lesen op haer knien : Veni Sancte Spiritus, met die col-
lecte.

Voor de verplichtingen van den koster staat onder nr 3
redelijker bepaald : Item als den pastoir sal moeten uuyt-
gaen by siecken met het h. Sacrament ende den coster daer-
van eerst geadverteert wesende, sal hy terstont sonder ver-
treck...

Een eeuw later zijn de voorwaarden waaronder de onder-
wijzer te Tongerloo werd aangesteld merkelyk veranderd.

De lessen beginnen niet meer zoo vroeg, en er is spraak
van het aanleeren van latijn. In het algemeen echter blijft
het kader van het vroegere reglement bestaan.

Condilien op dewelcke heeft aengenomen het schoolmeesters-
schap binnen Tongerloo Cornelius Debal.

1° Is conditie dat de aenneminge is geschiedt voor enen termyn
van ses consecutive jaeren, nochtans met dry te scheyden, dunckt
het den aennemer ofte syn principaelen goedt mits het selve aen el-
ckanderen pracadverterende een half jaer te voren synde het eerste
jaer ingegaen den 22 Meert 1735.

2° Item sal den schoolmeester gehouden syn op werck daghen
twee mael daghs school te houden, smorgens te beginnen van half
meert tot half september ten 8 ure ende naer middagh ten een ure
ende van half september tot half meert 's morgens ten halff negen
ende naer middagh insgelyckx ten een ure, sullende soo in den som-
mer als in den winter de schoole eyndigen smorgens ten elf ure en-
de naer middagh ten 4 ure.

3. Item sal gehouden syn met syne schoolkinderen dagelyckx,
uytgenomen de oorloffdaghen, ten 4 ure naer middagh te singen het
loff.

Item sullen de scholieren allen weken des donderdaghs naer mid-
dagh oorloff hebben, behoudelyck alsser eenen ofte meer heyligh
daghen soude comen in de selve weke.

4. Item ingevalle de schoolmeester onpasselyck soude wesen ofte
genootsaectt buyten te gaen, sal gehouden gewesen imant in syne
plaetse te stellen om syn functie te bedienen.

5. Item sal genootsaecht wesen, niet alleen de scholieren te leeren lezen, schryven, singen ende cyfferen, maer oock alle sondaghen ende heylich daghen 's morgens van negen ure tot half tien in de schole de selve partikulierlyk te onderwysen in de christelycke leeringe ofte catechismus, ende inde lesse die sondaeghs immediat naest volgende in de kercke moet opgeseght worden, ten tyde van de weke alvorens de voors. scholieren te exerceeren, ende dat alles sonder eenighe distinctie te maken tusschen armen ofte rycken.

6. Item syne schoolieren soo met woorden als met wercken te leeren goede manieren ende seden soo inde kercke, schole, op straet als elders.

7. Item ingevalle eenighe scholieren genegentheyt souden hebben om latyn te leeren, sullen de ouders van de respectieve kinderen genootsaecht wesen hier voor den schoolmeester partikulierlyk te loonen boven syne ordinaire gagie hier naer beschreven.

8. Item sa den schoomeester in den somer ten tyde van den oost moghen nemen thien daghen vacantie, soo nochtans dat hy middelentydt imant in syne plaetse sal moeten stellen tot het bedienen der costerye.

Conditien voor het bedienen van het costerschap.

Ten eersten sal den coster gehouden wesen de kercke, sacristye en altaren net en ryn te houden ende ten minste alle acht daghen de kercke eens uyt te keiren, ende de altaeren beneffens het beeld van O. L. V. volgens de feestdaghen te veranderen van antependia ende te vercierien.

Item sal sorgh dragen dat het lynwaet der kercke op het was huys binnen d'abdye in tyts wordt gebracht om gewassen te worden, ende het selve wederom in de kercke besorghen.

Item sal sorghen dat het coper ende tinne der kercke voors. volgens gewoonte op het convent geschuert worde.

Item sal den coster in allen kerckelycke diensten, als oock in het administreren der siecken, doopen, begraeffnissen ende het inleyden der craemvrouwen genootsaecht wesen den Hr pastoor ofte syn gecommiteerde volgens gewoonte te assisteren.

Item sal gehouden wesen in alle gesongen misen, loven en processie, volgens ouder gewoonte, voor te singen ende ingevalle den Hr pastoir ofte syne gecommiteerde eene donderdagsche singende misse soude willen doen met het Venerabel, sal insgelycx in de selve misse moeten voorsingen.

Item sal sorghen datter voor de kerkelycke diensten, processien, uytvaerten, jaergelyden ende ten tyde van onweder etc. op den gewoonelycken tydt geluyt wordt ende verder sorghen voor het smeynen der klokken.

Item sal sorgh dragen dat op den gewoonelycken tydt (hier inne begrepen de donderdagsche misse hier voren geroert) de orgel wordt gepeelt.

Item sal sörghen dat het water om geweydt te worden allen son-
daghen ende op paesschen en sinxen avont, mitgaders alle daghen
den wyn en water tot het H. Sacrificie der misse, alsoock den wi-
roock en colen op syn tydt en plaetse gereed is.

Item sal de priesterlycke ornamenten dagelycks moeten gereed lig-
ghen ende net en suyver bewaeren.

Item op Paeschen en Sinxen avent de vont schoon maken en verst
water daer inne besorghen.

Profyten ende emolumenten van den coster en schoolmeester.

De gemeynte sal geven 64 guld. — adhuc 20 florenos ; simul 84.
De kercke 12 guld. Adhuc 12 guld. simul 24.

Den H. Geest 12 guld.

Den Hr Prelaet 24 guld.

Item van ieder peerdt 1/2 loopen coren (in toto 7 1/2 veertel co-
ren), en van iederen osch 1/4 loop coren.

Item 36 guld. voor de orgel te spelen ; het derde paert van trouw-
gelt, van doopen, inleyden der craemvrouwen, berechtinghe gelt,
6 stuyvers van een kerkhofflyck, en dubbel in de kerck.

Item heeft een wasse keerse van de kercke op lichtmisse dagh.

Omtrent Paesschen gaet den coster om eyeren in de parochie.

Van de buyten kinderen voor het leeren jaerlyckx gelyck sal con-
nen accorderen met de ouders ofte vooghden (nota Ds magister Nico-
laus habuisse 4-4-0 ab utroque extraneo) (4).

Het kontrakt waarbij op 5 Aug. 1748 Carolus Tielemans
aangesteld wordt als onderwijzer-koster heeft cenige bijzon-
dere bepalingen. Wij laten het hier volgen.

Op heden den 5en Augusti 1748 de wethouderen van den dorpe
van Tongerelo geconvoceert synde om te voteren over de costerye
ende scholemeesterschap vant voorscr. dorp vacerende door het
overleyden van wylen Michael Wouters, hebben de selve costerye
ende scholemeesterschap, met advoze ende aggratie van syne
Hoochweirdigheyt den Heere Prelaet, eenparelyck vergunt aen Ca-
rolus Tielemans, als daer toe nut ende bequaem alhier present ende
danckelyk accepterende op de condicien naerbeschreven.

Inden iersten sal den acceptant verplicht wesen de selve costerye
ende schole wel ende getrouwlyck te bedienen, de kercke ende aula-
ren' net en suyver te houden ende te verciereren naer advenant de feest-
dagen, te advigileren int luyden soo voor de diensten, catechismus,
administratie der siecken, aflyvige, processien, als ten tyde van on-
weder, den heere pastoir ofte synen gecommiteerde soo by dage als
by nachte met licht ende belle te accompagneren int bedienen der
siecken, de missen te dienen ofte dienaars daer toe te besorghen, in

(4) Ibidem, m. 5 (minuut).

de hooghmisse, Loff ende andere gewoonelycke diensten te singen ende op de orgel te spelen, ofte iemant bequaem tot het spelen op de orgel in syne plaetse te besorgen ende te stellen, ende alles te doen t'gene den dienst der kercke is aengaende.

Item sal verplicht wesen de schole kinderen wel ende behoorelyk te instrueren in de cristelyke religie, allen sondagen van een ure tot 2 uren, naer voren in de schole te doen catechismus, mitsgaders de selve te leeren goede zeden ende manieren, soo in de schole, kercke. als op de strate.

Item sal verplicht wesen alle wercken daegen het geheel jaer door sonder interruptie schole te houden smorgens van halfver negen tot elf uren ende naer noon van halfver twee tot vier uren, ende de kinderen soo arme als andere wel ende behoorelyk te leeren lesen ende schryven ende de gene daer toe bequaem wesende de cyffer conste tot den regel van dreyn inclus alsoock den coor sanck.

Item sal den scholemeester jarelykx vacantie hebben van schole te houden den tydt van veerthien dagen, sonder voordere te beginnen vanden feestdagh van Ste Anna ende te eyndigen op den feestdagh van St Laureys ; boven dien sullen de kinderen wekelykx hebben eenen halven dagh oorlof, te weten des donderdaeghs naer noon, ten ware datter inde weke eenen of meer heylige daegen quaemen, dan en sullen sy geen en oorlof hebben.

Item of den schoolmeester notsaeckelyck buyten het dorp moeste vaceren en sal het selve niet vermogen te doen sonder permissie van d'heere schouteth of in syne absentie vanden president schepene, mits sal gehouden wesen iemant in syne plaetse te stellen.

Item sal den scholemeester verplicht wesen ideren werckendagh ten eynde den schole naer middagh in de kercke met de kinderen te singen het loff, bestaende in eenen der vier ordinaire lofsangen ter eeren van de h. maghet Maria : Salve Regina, Alma Redemptoris, Ave Regina ofte Regina coeli, volgens de vier getyden van tjaer met het versus ende collecte, drymael Ave Maria ende eens Da Pacem Domine, met het versus ende collecte, behoudelyk op de saterdagen, de Litanie van O. L. Vr. in plaetse van eenen der voorscr. vier lofsangen.

Item is aen den scholemeester voorscr. gepermitteert wassche keerrssen te maecken ende te vercoopen, als oock schryfpapier, pen-nen, inck ende boecken om te leeren voor de kinderen, sonder eenige voordere negotie, style ofte traficq te mogen doen in praecjuditie van de ingesetene winkeliers ofte ambaechts lieden.

Allen welcken voorscr. punten van conditien den acceptant achtervolgende sal blyven in possessie van bedieninge der voorscr. twee functien ende sal jarelykx boven de accidenten trecken van de kercke voor het bedienen der costerye de somme van vierentwintich guldens. Item van syne hooghweirdigheit den heere Prelaet de somme van ..... (niet ingevuld).

Item van de kercke voort spelen op d'orgel de somme van sessendertigh guldens.

Item van de h. Gheesttaffel voort leeren der arme kinderen de somme van twelf guldens.

Final van de gemeynthe voor het leeren der kinderen de somme van vicrentachtentigh guldens respectie jarelykx couranten gelde, munte ten coninx comptoire tot Antwerpen ganckbaer, ingaende het eersten jaer opden sesden Augusti 1700 achtenviertigh, reserverende de welhouderen t'allen tyde ten regarde van de voorscr. gagie der gemeynthe hun verminderen en vermeerderen naer merite van saecke. T'oirconde dese door syne hooghweirdigheyt den heere Prelaet, welhouderen ende acceptant respectivelyck onderteekent binnen Tongerlo den ... Augusti 1748 (5).

Wij eindigen met de « Artieckelen voorgesteld aan den schoolmeester van Tongerlo », een ongedateerd dokumēt dat thuis hoort volgens het geschrift en papier in de jaren vlak voor de fransche omwenteling.

1. Alle werkende daghen de schole te doen van 8 tot 11. ende van 1 tot 4 uren. Voor het begin der schole te lesen den pater noster en ave Maria, oeck het selve de schole geeyndicht zynde.

2. Donderdaghs naer middagh speeldagh te geven.

3. De groote vacantie van 15 Juli tot 15 Augusti — Bijgevoegde bemerking : Willen meerder vacantie hebben.

4. Den schoolmeester (oeck coster zynde) sal mogen oorlof geven, om den heer pastor te connen vergeselschappen, als hy siekenen moet administreren. — Bijgevoegde bemerking : Desen artieckel niet willen accepteren.

5. Van Paesschen tot Baefmisse (uytgenomen de groote vacantie) sal hy alle vrydaghen naer de schole, den gregoriaenschen sangh moeten leeren aen de gene daer toe bequaem zynde. — Bijgevoegde bemerking : Niet gratis willen doen.

6. Sondaghs voor het lof catechismus te doen in de schole van half twee tot twee uren.

7. Goet order houden onder syne schoolkinderen soo op de straete als in de kercke, ende de selve niet laeten uyt de kercke gaen voor aleer het volck het grootste gedeelte daer uyt is.

8. Naer de schole naer middaghs van Paesschen tot baefmisse clyn lof te singen.

9. Het cyffer leeren aen de gene die daer toe genegen zijn. — Bijgevoegde bemerking : Niet gratis willen doen.

10. De vreemde kinderen voor schoolgeldt alle dry maenden 10. stuyvers ende voor het leeren cyfferen noch 5. stuyvers. — Bijge-

---

(5) *Ibidem*, m. 12 (projekt).

voegde bemerking : Hier van wilde hij liber zyn te vragen soo veel als hy wilde.

11. Den schoolmeester en sal niet mogen buyten gaen nochte sigh van syne schole absenteren sonder voorgaende permissie van wethouderen. — Bijgevoegde bemerking : Hier tegen geseght dat sulckx niet wel en conde geschiden.

12. Ingevalle van faute ofte negligentie sal hy altydt staen ter correctie van syne geestelycke en wereldtlycke overheyd ende sigh naer hunne ordonnantie reguleeren, faute dier sal hy vervallen zyn van syne conditie en schoolmeesterschap. — Bijgevoegde bemerking : Desen artieckel niet willen accepteren.

13. Ende om het goet orden des sondaghs en hyligendaghs aen den gemeynen dienst noch te verbeteren, sal den schoolmeester (ingevalle hy oock coster is) voor de vroegh misse, hoogh misse en lof de kerckleure teydelyck geheel moeten opensetten, ende die diensten geyndicht zynde, ende het volck uytgegaen zynde, die wederom toesluyten, dogh sal daertoe eenen anderen persoon vermogen in syn plaetse te stellen, met goetkeuring van den Eerwaardighsten Heere Prelaet ofte heere pastor.— Bijgevoegde bemerking : Idem niet willen accepteren.

14. De jaerlycksche gagie is 84-0-0.

15. Ende is voor eenen termyn van ses jaren, met wederzytschen keus van met dry jaren te moghen schyden (6).

Deze dokumenten willen we met eenige beschouwingen voorlichten.

Bij de Fransche omwenteling ligt het schoollokaal van Tongerloo naast het gemeentekerkhof, neven de abdijvcslen, maar buiten den grachtengordel en vlak tegenover den ingang van de parochiekerk, die binnen de muren stond, naast de tegenwoordige St Josephspoort van den tuin (7).

Daar kreeg de Tongelsche jeugd z'n opleiding, jongens en meisjes samen, naar vermoeden, en in zoo verre de meisjes aan onderwijs in dien tijd deden. Er bestond eene dubbele categorie leerlingen : de kinderen uit de heerlijkheid Tongerloo, en voor dezès onderwijs werd betaald door de gemeente, met uitzondering voor de arme kinderen, wier opleiding ten koste kwam van de H. Geesttafel. Verder waren er ook kinderen van andere plaatsen ; maar om van het

---

(6) *Ibidem* ; m. 16 (minuut).

(7) Zie het plan der abdij in N. v. SPILBEECK, *De abdij van Tongerloo, Lier, 1888*, blz. 532-533.

Tongerloosch onderwijs te kunnen genieten moesten zij in het dorp hun kosthuis hebben. Uit de teksten zou men haast vermoeden dat een inwoner van Tongerloo 'n soort pensionnaat of studentenhuus er op nahield. Deze leerlingen waren betalende, en de afrekening geschiedde langs den kosthuisbaas.

Het uurrooster der school ondergaat zijn wijzingen in het verloop der jaren. In het begin der XVIIe eeuw is het erg druk : vier lessen, waarvan de eerste gaat van 6 uur tot 8, de tweede van 9 tot 11, de derde van 1 tot 3 en de vierde van 4 tot 6. Het winterseizoen kon naar goeddunken aanpast worden. Het zomerseizoen wordt bepaald : « Van Paeschten tot Tungalcermissis ».

In het begin der volgende eeuw is men laatslaper geworden. In den voormiddag, van half Maart tot half September, wordt de les begonnen te 8 uur en gaat tot 11 uur en in den namiddag van 1 uur tot 4 uur. Vanaf half September tot half Maart begint de morgenschool te half negen. Later nog begint de namiddag les te 1.30 u.

De morgenles begint met het gebed, op de knieën gedaan. Het gebed is later bepaald : de kinderen zullen op de knieën zingen of lezen : *Veni Sancte Spiritus* met vers en gebed.

In de te onderwijzen stof heeft de godsdienst een groot aandeel. Niet alleen moet gearbeid worden om de algemeene vorming der leerlingen, wien « goede manieren » voorgehouden worden, maar vooral wordt gezorgd voor de catechismus-les, speciaal door de onderwijzer herhaald 's Zondags voor het lof, en er wordt op geduid dat hij juist die les zou nemen welke volgenden Zondag in de kerk behandeld wordt.

Het wetenschappelijk programma is niet bezwaarlijk : lezen en schrijven vormt de hoofdtak. De edele « cijferconst » schijnt zelfs niet verplichtend voor al de leerlingen, maar als de « discipulen » daartoe bekwaam zijn, wordt tot den regel van drie, inclus, voorgehouden. Latijn wordt aangeleerd door den meester, — en de kennis van die taal was dus een geëischte bevoegdheid van den onderwijzer, — bij de leerlingen die daartoe « genegentheyd » hebben, en dan moesten die lessen speciaal betaald worden. De zang is

een vak waaraan veel zorg besteed wordt. Later wordt de gregoriaansche zang meer gespecificeerd. De kinderen gaan iederen dag, ten minste in het zomerseizoen, het lof zingen in de parochiekerk, en 's Zondags na de conventueel vespers zingen zij het lof, in de abdijkerk naar wij vermoeden. Dat dagelijksch lof schijnt zoowat den vorm van eindgebed der lessen in te nemen. Er wordt zelfs bepaald waarin het bestaat : Eene antifoon ter eere van O. L. V., naar het getijde van het kerkelijk jaar, het Angelus Domini, het Da pacem en het Tantum ergo. 's Zaterdag wordt de lofzang ter eere van O. L. V. vervangen met de gezongen litanie van O. L. V.

De ontspanning der kinderen bestaat in twee vrije halfdagen in de week, Dinsdag en Donderdag, uitgenomen als er een of meer heiligdagen in de week voorkomen, waarop van zelf de lessen geschorst zijn. Dien namiddag wordt door de jeugd doorgebracht in het Eksterbosch waar er ruimte is voor spel. Later is enkel de Donderdag namiddag vrij. Die dagen is er geen lof.

De onderwijzer zelf heeft in den beginne 8 tot 10 dagen verlof. Later zijn de 10 dagen goed bepaald, later zelfs 14 dagen, vanaf St Anna tot St Laurens. In het laatst voorhanden kontrakt loopt de groote vacantie van 15 Juli tot 15 Augustus.

De onderwijzer was, naar tijdsgewoonte en naar inhoud van het kontrakt, tevens koster. Ook de voorwaarden van deze laatste bevoegdheid waren nauw bepaald.

De zorgen rond de kerk kwamen op het voorplan : zuiverheid, oppoetsen, koperwerk en tinwerk op tijds in de abdij laten schuren, lijnwaad ter wasch naar de waschvrouwen der abdij brengen, de altaren versieren naar voorhanden feestelijkheden enz.

Verder bij berechtigen, bij dag of bij nacht, had hij den priester te vergezellen, met licht en bel, — en dan was er geen school. — Slechts in geval van besmettelijke ziekten mocht hij buitenhuize blijven staan.

Tevens was hij orgelist en voorzanger bij de gezongen missen en uitvaarten. Hij moest zorgen voor het openen en sluiten der kerk, voor het klokkenluiden, voor het inschrijven der « kerkgeboden » of aankondigingen, het doodenboek

bijhouden, en voor allerhande kleine diensten noodzakelijk aan zijn bediening verbonden.

De benoeming van den onderwijzer-koster lag, met wederzijdsche verstandhouding, in handen van den prelaat en van den schout met schepenenraad. Het kontrakt, vóór de aanstelling te onderteekenen, liep over een bepaald aantal jaren, — b. v. zes, — en kon bij voorafgaande verwittiging opgezegd worden na bepaald termijn. Van zelf begrijpt men hoe rond zulkdanige benoeming al de koordjes van de kleinzichtige dorpspolitiek getrokken werden. Buiten de eer immers het intellectueel leven van de plaats te leiden, was dit ambt zelf tamelijk goed beloond, rekening gehouden met de koopkracht van het geld uit die tijden. In 1635 heeft de onderwijzer voor zijn leerambt 12 pond vlaamsch van de gemeente en 12 pond van den abt, ieder jaar. Daarbij komen nog kleine profijtjes : Op Witten Donderdag een paar schoenen, — en uit een ander dokument, zien wij dat die gift gebeurde bij de voetwassing eeniger uitverkozenen zijner kinderen in de kapittelzaal der abdij, en die gift mocht laten omzetten in geld, maar dat hij dan toch tevens profiteerde van een tarwenbrood en van een middagmaal in de abdij. Te zijnen voordeele was ieder koppel paarden der gemeente belast met een « brood », van ten minste 12 pond, en een afzonderlijk paard met een brood navenant. Van een huwelijk had hij 6 stuivers of een paar handschoenen ; van een uitvaart met vigiliën 6 stuivers ; van een kinderlijk 2 stuivers ; voor doop en berechting naar goeddunken van den pastoor. Met Lichtmis kreeg hij eene kaars van den kerkmeester en rond Paschen kon hij eieren gaan rondhalen in de parochie (7).

In 1735 zijn de emolumenten wat hooger, maar ook de geldwaarde zal ingezonken zijn.

De gemeente geeft 64 gulden en schijnt er nog 20 bij te voegen, de kerk 12, die verdubbeld worden, de H. Geestafel 12, de prelaat 24. Voor ieder paard krijgt hij 1/2 loop koren en voor iederen os 1/4 loop, wat omgezet is in 7 1/2 veertel koren. Voor het orgelspel heeft hij 36 gulden. Hij trekt 1/3

deel van het eeregeld voor trouw, doop, kerkgang en berechting, 6 st. van een kerkhoflijk en 12 st. van een lijk in de kerk begraven. Verder de eieren van Paschen en de kaars van Lichtmis. Voor het onderwijs van vreemde kinderen had hij zoowat 4-4-0 gulden per kop (8).

Tegen de fransche omwenteling staat het jaarlijksche gagie van den onderwijzer nog 14 gulden, en betalen de vreemde kinderen 10 st. per maand en nog 5 st. afzonderlijk voor het leeren rekenen (9).

Onderwijzer L. C. Tielemans, — na 1748, — geeft een algemeene beraming van den trek van den koster-onderwijzer :

Eerstens van den heere Prelaet	24- 0 0
Van de kerk	24- 0-0
Van de jaergetyden	6-10-0
300 eyren het 100. 1 gulden	3- 0-0
d'een jaer door d'ander 15 leijcken	4-10-0
soo veel ten doop het hoogste genomen	1-10-0
4 houwelycken	1- 8-0
van 't broodt ten hoogsten	5- 0-0
6 kinder-leycken	0-12-0
van berechtingen	1-10-0
	<hr/>
	samen 72- 0-0
van de school	84- 0-0
en van den heyligen Geest	12- 0-0
	<hr/>

(10) 168- 0-0

Kleine profijtjes waren ook hier niet uitgesloten : De koster mocht wassen kaarsen maken voor den verkoop, en schrijfpapier, pennen, inkt en leerboeken voor de kinderen in den handel brengen, maar zonder verdere negotie « in

(8) *Ibidem*, m. 5.

(9) *Ibidem*, m. 16.

(10) *Ibidem*, m. 14.

Tot vergelijking van deze som met onze huidige geldwaarde zou men uit deze rekening als basis kunnen nemen de 300 eieren aan 3 gulden. Verondersteld dat de hedendaagsche waarde van een ei ongeveer 1 fr. is, zou de koster-onderwijzer 'n goei 16000 fr. van onze geldwaarde getrokken hebben.

(11) *Ibidem*, nr. 12.

prejudictie van de ingesetene winckeliers ofte ambachtslieden » (11).

Dat echter soms de winkel van den koster wat veel verhandelde of ten minste naijver verwekte, leeren wij door de protestatie op 1 September 1788 aan de wethouders van het dorp door de toenmalige winkeliers gestuurd : Henricus Paelaerts, Francis Verachtert, J. F. Cuypers, Naer Bertien Stevens, Martinus Timmermans, J. B. Verbaert, Laurentius Peelaerts en de weduwe Dens : Aan het hooge bestuur van het dorp « geven sij te kinnen (sic) de benadeeling die sy komen te lijden wegens het winkel houden van den school meester al hier, en zij wel geren souden hebben dat z. l. dat koste veranderen : sij oock gerist (sic) hunnen cost souden winnen om hier wel te leven en salig te sterven » (12).

We publiceerden het kontrakt eenen kandidaat voorgelegd op den vooravond van de Fransche omwenteling. In den geest der vrijzinnige gedachten alsdan in omloop zou ook dit kontrakt gekantteekend worden door iemand die wellicht veel pretentie en desvolgens veel eischen had : Meer krijgen en weiniger verplichtingen is de mentaliteit welke van hem uitstraalt.

We zeiden ook dat de benoeming van een onderwijzer-koster alle stuwkrachten van dorpspolitiek en abdiwereld in werking bracht : op 29 Augustus 1742 was Cornelis de Bal, koster-onderwijzer overleden. Prior Van de Poel der abdij presenteert als kandidaat Michiel Marteels van Diest heel aanbevelingswaardig door gedrag en christelijkheid, 'n goed karakter, 'n goede musikant die kennis heeft van rekenkunde, meetkunde enz., en sinds 15 jaar voorbeeldig gediend heeft (13). In een later schrijven wordt op de opwerping geantwoord dat hij geen latijn kent : « Op een half jaar tijds leer ik hem meer latijn dan hij ooit gebruikt » (14). Pastoor Jennen heeft ook zijn kandidaat : Norbertus Bergen. Ook deze heeft alle noembare hoedanigheden. Zijn orgelspel alleen is wat zwak, maar dat kan verholpen worden.

---

(12) Ibidem m. 15

(13) Ibidem, nr 7.

(14) Ibidem, nr 9.

(15). En heel het dorp stond in rep en roer. De schout en de secretaris van Tongerloos werden opgeroepen bij den prelaat die hun vroeg wien zij voorstelden voor de plaats tot grootste welzijn van het dorp : Hun kandidaat was Michiel Wouters, maar ze zouden tevreden zijn met iedere benoeming. 's Anderendaags, 29 Augustus 1742 werd Wouters bij den prelaat ontboden, die hem benoemde, maar tevens ernstig op het hart drukte zich ijverig en waardig toe te leggen op het voltrekken van zijne bediening, om geen gevaar te loopen later ontslag te krijgen (16).

Wij teekenen terloops eenige namen van kosters-onderwijzers te Tongerloos op.

In 1680 wordt Meester van Menen benoemd.

In 1686 begint Meester Nicolaas Louwerwout zijn ambt. Deze, vanaf 1699, « uyt reden van syn goede instructie etc. ontvangt van de abdij 48 gulden in plaats van 24 (17). Hij sterft 11 Maart 1735.

Op 22 Maart 1735 wordt benoemd Cornelis de Bal.

Den 29 Augustus 1742 is onderwijzer geworden Michiel Wouters.

Op 5 Augustus 1748 wordt Carolus Tielemans aangesteld. (18).

Veel ontbreekt natuurlijk aan de voorgaande bladzijden om ze te kunnen voorleggen als een studie over het onderwijs in Tongerloos, in de XVIIe en XVIIIe eeuwen. Toch denken wij dat de publicatie en de toelichting der voorhanden dokumentatie reeds deze inleiding veroorloofden, tot eensdaags verder verzameld archiefmateriaal ons zou toelaten een dieperen kijk te geven over het leven van een koster-onderwijzer te Tongerloos.

Tongerloos.

A. Erens, O. Præm.
archivaris

---

(15) *Ibidem*, nr. 8.

(16) *Ibidem*, nr. 10.

(17) *Ibidem*, nr. 41.

(18) *Ibidem*, nr. 13.

DOCUMENTEN.

VERLE SIVE VEERLE

media olim, modo parochialis ecclesia
successive Cameracensis et Antverpiensis
modo Mechlin. Diocesis
sub invocatione B. Mariae Virg.

Ex ejusdem D. Henrici de Turnhout canonici S. Petri Lovanii liberalitate et munificentia, qua Averbodio obvenit jus patronatus ecclesiae de Oostmal, obvenit etiam jus patronatus ecclesiae de Verle, eodem tempore iisdemque litteris quam ob rem supersedeo antea dicta repetere.

Sub hoc Averbodienses pio etiam favore prosequabatur qui in Verle curionem agebat **Dnus Arnoldus** et apud eodem sepulturam eligens donaverat mansionem suam in Verle domum nempe pastorem cum duobus bonnariis terrae. Hanc donationem testamenti tabulis confirmavit 21 sept. 1339 et post dies octo vita functus est.

Non tamen ea vice Averbodienses in possessionem pastorum immissi fuerunt ; sed Arnolde successit **Gerardus** sacerdos saecularis, qui tandem resignavit et intravit Averbodium.

A° 1289 **Johannes** curatus de Verle.

A° 1294 **Dnus Adam** curatus de Verle.

A° 1316 **Arnoldus**, curatus de Verle, **Petrus de Hakender Capellanus.** (citantur)

Anno 1380 **Adam** investitus de Verle.

A° 1385 **Arnoldus de Loen de Sichenis** + 5 Junii 1396.

A° 1396 **Adam** dictus de Eynthout.

A° 1430 **Fr. Henricus.**

Ægidius de Meerbeek dictus **Voghels**, prior + 5 Aug. 1462.

Adrianus Sneelaerts + 13 Aprilis 1492.

Walterus Voghels, prior et simul pastor in Veerle, resignavit factus pastor in Vorst 1505.

Henricus de Haesdael Trudonensis + 1531.

Benedictus Thielens ab Erp, commutavit 1542.

Andreas Goessens ab Oosterwijck + Diestae 19 Aprilis 1580.

Joannes de Sutendael aWesterloo, resignavit 22 Dec. 1591.

Sebastianus a Krikingen de Rotselaer. Peste correptus + 21 Aug. 1630. Fuerat aliquando abductus in Hollandiam et ibi per tres menses detentus ob debita pagi in contributionibus.

Joannes de Resimont, Leodiensis, resignavit 1636.

Paulus van Hove Diestensis. Pastor in Veerle 1636 : sed propter retorsionem et severissimos edictus Statuum foederatorum contra ecclesiasticos in districtu Antverpiensi non potuit residere, sed Averbodii se continuit. Resignavit 1638.

Martinus Puteanus Trudonensis S. Th. lector et simul pastor in Veerle, abdicavit mense Decemb. 1645.

Wilhelmus Walewijns Trudonensis + 18 Feb. 1673.

Macarius Lammens sive Lamberti de Neer, prior, resignavit

Ludovicus van de Venne Lovaniensis pridem S. Th. lector in Postula, dein in Averbodio, resignavit.

Franciscus Davids a Beets, prior, +22 Junii 1713.

Clemens de Melinne, Mosae-Trajectinus, + 3 sept. 1722.

Petrus Cluckers Thenensis, vicarius in Vorst, + 28 Aug. 1724.

Joannes Bapt. Grouwels Rurœmundensis + 16 junii 1747.

Cyprianus Ververs de Weert, + 24 oct. 1760.

Adolphus du Preez ex Geleen, ex vicario de Balen, resignavit 1802, + 11 sept. 1806.

Thomas Aquinas van Cauwenbergh exWestmeerbeek pridem lector S. Th. et tum vicarius in Oostmal. + 2 Januari 1849. Optime meritus.

Fr. Josephus Lambertz Hoogstratanus. Sub hoc pastore 1851-52 aedificatae sunt novae aedes pastorales +7 januarii 1856.

Fr. Isfridus Mesens ex Hersselt, ex vicario in Veerle.

Register der Pastorijen van Averbode
Opgemaakt door Kan. Joris Averb.
Archief Averbode.

VORST

olim quarta capella, modo
cccl. succursalis sub inv. S. Gertrudis Virg.
successive Leodiensis, Antverpiensis, nunc
Mechliniensis diocesis

Pertinuit olim ad ecclesiam seu capitulum, ut vocabant Nivellense et inter res ad ipsum spectantes enumerat Suentiboldus Lotharingie Rex in diplomate suo de anno 897 Forest in pago Taxandriae. In divisione per Henricum IV Imperatorem facta anno 1059 obtigit Forest cum ecclesia Congregationi id est canonicis et canonissis : uti videre est apud Aub. Mirœcum t. I. fol. 511.

Cum bona de Vorst ob loci distantiam Nivellensibus minus utilia forent ex variis personis sub annuo censu concesserunt : ita decimae et jus patronatus ecclesiae devenerunt ad Dnum Joannem Van der Galen, qui primo quidem medietatem duarum partium decimae de Vorst et ejusdem loci jus patronatus donavit patri abbati et conventui Averbodiensi anno 1320 et post biennium consentiente Margareta conjugis et Adam eorum filio primogenito restantes partes decimae renuntians omni juri, quod ad decimam praedictam et jus patronatus habere possit.

Actum anno 1322 mensis junii die Xa.

Utramque donationem Decanus et Capitulum Nivellense hoc ipso anno 1322 feria VI post Trinitatem ratam habent laudantque retento sibi censu IV lib. Lov., quem ab olim Joannes van der Galen solvebat, et quem post annos multos a praefato Capitulo Averbodienses redemerunt. Apostolica auctoritate jus patronatus Averbodiensibus conformavit Joannes XXII Papa per breve datum Avenione IV Kal. Junii Pontif. a° VII (Christi 1323). Jam ante factum laudaverat Adolphus Leod. Episcopus per litteras datas 1320 feria V post festum S. Catharinae.

Ultimus Pastor saecularis Dnus Nicolaus van de Water de Sichenis, qui anno 1321 condens testamentum legat quibusdam e vicinis pastoribus 20 solidos, vivebat adhuc 16 Junii 1322.

A° 1266, Adam investitus de Vorst, legitur.

A° 1307, Nicholaus, investitus de Vorst.

A° 1322, Nicolaus, investitus de Vorst.

15 sept. 1366. Fr. Ægidius de Diest, ex Overwinde + 1387.

A° 1389 Joannes de Mera.

A° 1400 Fr. Henricus (de Thenis).

A° 1422 Wilhelmus Wytmans de Oosterwyck, prior et simul pastor + 9 Aug. 1453.

Fr. Henricus Gielis sive Ægidii de Winghe + 26 nov. 1490.

Fr. Martinus van den Hoydonck a Rethy + 27 Junii 1494.

Fr. Henricus van Speelhoven, de Aerschot ; resignavit 26 Aug. 1501 Walterus Wytmans de Oosterwyck + 29 Oct. 1505. Fuerat per 15 ferme annos Decanus Concilii Beringensis.

Walterus Voghels : antea prior et pastor in Veerle + 9 Julii 1510.

Gerardus Reyners ab Hooge Loon + 26 feb. 1536.

Matheus 's Volders sive Fullonius de Rethy. Abbas electus.

13 Dec. 1546. Theodoricus Badonis de Ruraemonda resignavit 8 martii 1552, factus pastor in Oostmal, 9 Martii 1552 factus est pastor Adrianus Bayens Bergi-Zomius, antea pastor in Op-Glabbeek, postmodum prior. Ivit ad residentiam 23 Junii 1552, ubi a latronibus diversis instrumentis perfracto pariete domus pastoralis in cubiculo suo misere trucidatus est noctu intra 16 et 17 Aug. 1558.

Guilielus Ermen sive van de Laer de Quaeden-Bree resignavit eodem anno.

15 Jan. 1559 Arnoldus de Goitsenhoven, Thenensis + 6 Aprilis 1573.

Rutgerus Helsen alias Thys de Exel, prior + 4 Junii 1579.

Hermanus Hattum de Horst + 3 Maii 1595.

Anno 1587 a Geusis captus fuisse legitur et in sui redemptionem mobilia quaedam divendidisse.

Thomas van Alcken Trudonensis, prior et simul pastor in Vorst + Diestae 19 Aprilis 1601.

Adrianus van Moerbeek Diestensis. + Averbodii exulans propter persecutiones hæreticorum 24 Dec. 1638. Vir doctissimus et insignis concionator.

Adrianus van de Vinne de Heeswyk + 10 Junii 1679.

Ambrosius van den Bosch de Saventhem + Martii 1712.

Ludovicus Cousin Mosæ Trajectinus, resignavit et +
Averbodii 25 Maii 1736.

Dionisius Soutermans Venlonensis + 3 Junii 1730.

Carolus Cools de Tessengerloo, antea Pastor in Eynthout
+ 1 Julii 1735.

Philippus van den Schrieck de Wezemael, antea vicarius
in Veerle + 15 Dec. 1735.

Siardus Clement Bruxellensis, resignavit 1743.

Adrianus Smits ex Desschel, revocatus propter infirmitatem
30 oct. 1750 + Averbodii 22 feb. 1755.

Severinus du Prée Rurœmundensis + 13 Dec. 1772.

Gabriel Meeus Antverpiensis, ex vicario in Veerle, + 4
Januarii 1815.

Rumoldus Huybrechts Mechliniensis. Abdicato pastora-
tu et Averbodii redux constituitur Prior neo-restaurati con-
ventus Averbodiensis 16 Aprilis 1835.

Gerebernus Verstappen Gclensis, antea Rector monialium
S. Sepulcri Turnholti. Resignavit, factus pastor in Wese-
mael 10 Jan. 1837.

Rumoldus Huybrechts, iterum, + 15 feb. 1842.

Lambertus van Krey ex Geffen, ex Priore et S. Th. lectore
institutus Pastor 8 Aprilis 1842, + 27 Julii 1870.

Register der pastorijen van Averhode
opgemaakt door Kap. Joris Averb.

Archief Averhode.

**Kopij der brieven van de relikwie van het H. Kruis van
Moll en Gheel
29 Augustus 1688.**

Ego fr. Georgius Mollensis exprovincialis et diffinitor
fratrum Capucinatorum Provincie flandro belgice necnon in
presenti Guardianus Bruxellensis consigno inter manus Rdi
Dni J. B. Taelman pastoris Teneramunde authenticam par-
ticulam ligni Ste Crucis eique illam dono, quatenus de illa
liberrime tanquam propria disponat, sive ad ornamentum

alicujus ecclesie, sacelli aut altaris, prout sibi placuerit, attestor pariter me predictam particulam inter alias sanctas reliquias ab admodum Rdo pastore P. Carolo Bruxellensi ex déffinitori generali,, ex provinciali et diffinitore prefate provincie dono recepisse, prout patet ex scripto hic adjuncto. Ex quibus reliquiis ego ecclesie parochiali Mollensi et ecclesie parochiali Gelensi similiter plurimas partes contuli quatenus ille reliquie a parochianis dictarum ecclesiarum debito cultu et honore, prout equum est, afficiantur. Quod et de tua pietate praestitum iri non dubitamus. Ad praedictorum autem fidem hoc scriptum propria manu subsignavi, etsigillo nostro officii munivi. Datum in conventu nostro Bruxellensi Hac 29 Augusti Anno 1688.

Erat subsignatum
fr. Georgius, qui supra.

H. S. Afschrift van den tijd. 17e eeuw.

Papier.

Bibliothèque royale de Belgique.

Cabinet des manuscrits. Fonds général.

Inv. No II 2392 Format B.

VEEPLAAG TE WESTERLOO.

In den jare anno 1682 isser in het geheel Nederlant ende in het Luyckerlant een groote plage geweest onder de beesten alwaer veel vice is afgestorven, soo koeiën, peerden as vierckens. Alsoo men seydt dat de plage is eerst opgestaen over genen kant de Mase ende soo herwaert over gecomen door het Luycker lant naer Brabant soo men seydt hebben in vele dorpen daer voor biddagh gehouden mede oock onsen eerwiedige heer Coorens pastoor van den lande ende merkisade van Westerloo is op den 12e, 13e en 14e October anno 1682 gegaen met een processie van devosie ten eersten tusschen Wesel en-de de Vispoel ontrent den gnesen dyck ; ten tweeden naer Soel ende Parewys aende Heyblom ; ten derden naer Gelindel ende ideren dach een solemnele misse gesongen een ter eere voor onse Lieve Vrouw, een ter eere voor den H. Pateroon St. Sebastiaen ende een ter eere voor onsen pateroon S. Lambrecht mede oock de benedictie van Hoogweerdich H. Sacrament ende de voorsprake van dien is het in ons dorp Godt syt gelooft alsoel vergaen. Alsoo dat daer weynige syn afgestorven.

Nota. Dat alle de beesten op de voorseyde plaetsen syn tegen gebrocht om aldaer door den eerwiedighen heere Coorens pastoor van Westerloo doen ter tijdt de benedictie te ontfangen van het Hoochweerdigh H. Sacrament ende worden besproeidt met wijwater.

Getrokken uit : Rekeningboek Gilde S. Antonius te Gelindel-Westerloo (Archief Gemeente Westerloo).

KEMPISCH BOEKENSCHOUW.

Testamenten en Lijkreden van Hoogstratens eersten Hertog en eerste Hertogin vertaald door J. LAUWERIJS. Brecht L. Braeckmans, 1932 ; in 8°, 56 blz. — Testament van Prins Niklaas Leopold van Salm — Salm, eersten hertog van Hoogstraten, 23 Maart 1769. — Lijkrede tot vrome gedachtenis van den doorluchtigsten heer Heer Niklaas Leopold door de gratie Gods van het Heilig Roomsche Rijk Prins van Salm-Salm, 26 April 1770, te Hoogstraten. — Testament van Prinses Dorothea van Salm-Salm, eerste hertogin van Hoogstraten, (18 Juni 1749). — Lijk-, Lof — en Levensrede na het hoogzalig afsterven van wijlen de doorluchtige vorstin en vrouw Mevrouw Dorothea Francisca Agnes vorstin van Salm-Salm, 27 September 1751. — Deze vier stukken, die te Hoogstraten, Brecht en Anholt berusten, werden uit het Duitsch en Latijn door den eerwaarden schrijver vertaald. De ijverige voorzitter van Hoogstraten's oudheidkundigen Kring heeft voorzeker nuttig werk geleverd met vooral de Testamenten uit te geven. Aan de lijkreden echten wij minder belang, want die zijn gewoonlijk overdreven. De testamenten verwijzen naar menige afstammelingen der groote familie Salm-Salm en eenige daden uit de geschiedenis van Hoogstraten. Waardeeren wij de groote moeite die dit werk aan den schrijver gekost heeft, wij echten er minder waarde aan als geschiedenis, want eene vertaling blijft altijd aan den oorspronkelijken tekst te toetsen. Dus om hare volle waarde te hebben hadden wij den oorspronkelijken tekst nevens de vertaling gewild.

J. E. JANSEN.

E. H. J. LAUWERYS. Het Begijnhof van Hoogstraten, z. pl. n. d., 20X15. — Deze 16 phototypies van zichten ter plaatse genomen door Ern. Thill, Brussel, en in een klein album vergaderd, verdienen allen lof. Een aanpassende spreuk van

een gekend schrijver is er aan toegevoegd. Wij wenschen den E. H. Lauwerijs geluk met zijn uitgave. Zulke albums brengen veel bij om de schoonheden van stad en dorp te doen kennen.

J. E. J.

A. ERENS, O. PRCEM. De oorkonden van het Norbertinessenklooster St. Catharinadal te Breda-Oosterhout. Tongerlo, Druk. der abdij. z. d. Uitgave der *Analecta Procmonstratensia*, 1928-1931 ; in 8°, 502 blz. De geleerde archivaris der abdij Tongerlo stelt ons hier voor een mijn documenten, niet alleen van belang voor het klooster zelve, maar voor een groot deel van Noord-Brabant en zelf voor eenige plaatsen uit onze Kempen o. a. Baarle, Hoogstraten, Meir en de abdij Tongerlo. 600 oorkonden worden hier in *extenso* of enkel een regest daarvan weergegeven, naar gelang de belangrijkheid van den inhoud. De tijdspanne loopt van 1271 tot 1588. Iedere karter wordt ingeleid met een beknopte inhoud, tamelijk kort wanneer het document in zijn geheel weergegeven wordt, en met de meest belangrijke gegevens ingekleed, wanneer het slechts een regest geldt. Na den tekst volgen de bijzonderheden over het oorspronkelijk document, wanneer dit voorhanden is : nummer der huidige rangschikking, afmetingen, zegels, aanteekeningen op rugzijde, en aanduiding van de plaats waarop in de cartularia het afschrift voorhanden is. De uitgave van den tekst zelf geschiedde volgens de gekende *Regels voor het uitgeven van historische bescheiden*, vastgesteld door het bestuur van het *Historisch Genootschap van Utrecht*. Amsterdam, 1915, en die van de *Commission royale d'histoire*, *Instructions pour la publication de textes historiques*. 2e uitg. Brussel, 1922. Dit alles getuigt met welke nauwgezetheid deze oorkonden ons worden voorgelegd en hoe dit werk in de puntjes verzorgd is. Het diene tot voorbeeld aan onze Kempische geschiedschrijvers in het uitgeven hunner oorkonden. Vooraf in de inleiding verhandelt schrijver in 't beknopt de geschiedenis van het klooster. Een welgeordend alphabetisch lijst van persoons- en plaatsnamen sluit dit standaardwerk.

J. E. JANSEN.

Onze Brandweer vroeger en nu. Folkloristische schets door KAREL PEETERS. Brecht, L. Broeckmans, 1931 : in 8°, 24 blz.

Ontwikkelingsgang van het plaatselijk brandweerkorps van Wuestwezel van de eerste oude tijden tot de hedendag-sche. Een zeer interessant brandreglement van 1821 wordt hier in 't licht gegeven. J. T.

Oudenbosch in verleden en heden, voorafgegaan door een beknopte geschiedenis der S. Bernaarts-abdij bij Antwerpen, door H. LEVELT. Met inleiding van Prof. Dr. J. van Ginneken. Sundert, W. Vosselmans, 1931 ; in - 8°, 388 blz. In het eerste deel verhaalt schrijver de geschiedenis van de gemeente en de parochie Oudenbosch ; in het tweede geeft hij den Inventaris van stukken betreffende Oudenbosch. Wij zijn het geheel en gansch eens met den hooggeleerden inleider dezer geschiedenis om te zeggen dat de beoefening der plaatselijke geschiedenis allen steun verdient, en daarom maken wij hier melding dezer monografie, een belangrijk werk dat ons een schoonen kijk geeft over het verleden en het heden dezer oude gemeente. Meer verhalend dan critisch geschreven licht het ons zeer ernstig en juist over al de gebeurtenissen in. Zeer nuttig tevens is de Inventaris van de archieven der gemeente. Sturen wij grooten lof den schrijver toe, wij hadden toch gewenscht in zijn werk een lijst van persoons- en plaatsnamen te ontmoeten. Deze had ons meer den rijkdom van zijne geschiedenis en zijn archief laten indiepen en ware een vingerwijzing geweest om gemakkelijker het een of ander over familiën en buitengemeenten te ontdekken.

J. E. JANSEN.

AANWINSTEN VOOR HET MUSEUM.

Aankoop : Twee eiken Kaders met vitrienen.

Giften. Zijden nationaal vlag, voortkomende van het vrijwillig Pompierskorps der Stad Turnhout-1877 ; — Twee zijden vlaggen der Maatschappij De Onafhankelijken te Turnhout (1885) door Mevr. A. Peeters Turnhout ; — a) Een geschilderd portret van Pastoor Deken Van de Velde Turnhout b) folklorisch portret — c) reeks van 70 portretten verbeeldende geschiedkundige onderwerpen, van Turnhout door de familie B. Leflot Turnhout ; — Twee ouderwetsche houtstoven, style Louis Philip en Empire, door Hr Baron Ed. de Fierlant Turnhout ; — Vensterruit met lood ingezet, voortkomende van St. Pieterskerk Turnhout ; — Eiken kapstok met koperen haken en houten blokjes, door de stad Turnhout ; — Uithangborden : Het Bruin Paard en De Klok, door de familie Leonard Biermans ; — Drij Obiit's der familieën De Pester, Bols en Van Laer, door het Kerkfabriek van St. Pieter Turnhout ; — Oude Schooldoozen, door J. De Ceuster, Casterlé.

Aan al die milde gevers hartelijk dank !

INHOUD.

1. Taxandria. Bestuur en Ledenlijst.
2. L. Ceyskens. De Congregatie der Geestelijke Dochters van den Derden Regel Sancti Francisci te Turnhout.
3. H. Erens. Schoolmeester - Koster te Tongerlo in de XVIIe en XVIIIe eeuwen.
4. J. E. Jansen. Documenten :
  - a) Lijst der Pastoors van Veerle en Vorst.
  - b) Brief der relikwiën van het H. Kruis van Moll en Gheel. 1688.
  - c) Veeplaag te Westerloo 1682.
5. Kempisch Boekenschouw. — J. Lauwerijs. Testamenten. — Id. Begijnhof Hoogstraten. — A. Erens. Oorkonden St. Catharinadal Oosterhout. — K. Peeters. Onze Brandweer. — H. Levelt. Oudenbosch.
6. Aanwinsten voor het Museum.